

Эшреф Шемьи-заде

АСЛЫХАН

(Поэма-дестан)

1

Заман заман экенде,
Заман яман экенде,
Ер юзю де кок киби,
Мунар, думан экенде,
Кийик чёллер артында,
Къара дерья къатында
Олгъан зенгин бир дияр –
Баарьстан адында.
Къышы – баарь, кузю – яз,
Дертке дерман авасы.
Булутларнен сырдашкъан
Къарлы дагъы, къаясы.
Кениш къулан чёллери
Къыбла-сырткъа джайылгъан.
Тогъайлары ичине
Атлы кирсе, джоюлгъан.
Толып ташкъан махсулгъа
Багъчалары, багълары.
Кийик къуштан, айвандан
Кечильмеген дагълары.
Орманында баарьде
Сеске седа къарышкъан.
Сюрюлерге талашып,
Яш сыгъынлар урушкъан.
Къыскъа келям, сыгъмагъан
Къучагъына девлети.
Балландырып айткъанда:
«Ялан дюнья дженнети».
Юрт бай олгъан, амма халкъ
Ярыкъ бир кунь корьмеген.
Озь илинде эркине
Кокрек керип юрмеген.
Азатлыккъа ынтылса,
Сед чекильген ёлуна –
Бутюн къувет, кучь олгъан
Ханлар, бейлер къолунда.
Акъсюеклер, тёрелер
Халкъны эзген, сыкъкъанлар.
Къоркъмай, агъыз ачкъанны
Бастырыкъкъа тыкъкъанлар.
Девлет мектеп къурмагъан,
Окъув-язув олмагъан.
Факъырларнынъ бир заман

Эксиклиги толмагъан.
Къады, шейхи, молласы
Хан тюркюсин йырлагъан,
Къара халкънынъ козюни
Хурафатнен кёрлагъан.
Халкъ керчектен инангъан
Джин, шайтангъа, периге,
Миявкъушнынъ сесини
Ёрагъанлар олюге.
Ай тутулса, «Аллам!», – деп,
Къоркъып, пысып яткъанлар.
Кунь тутулса, «Мевлям!», – деп
Къан-терлерге баткъанлар.

* * *

Юрт бай олгъан, амма халкъ,
Азатлыккъа зар олгъан.
Къара халкъкъа кенъ дюнья
Мезар киби тар олгъан.
«Дюнья – къфирге дженнет,
Муминлерге зиндандыр.
Бу дюньяда чекишсенъ,
О дюнья – той-сейрандыр», –
Деген сёзге инанып,
Дюнья зевкъы коралмай,
Янып, олип кеткенлер,
Раат омюр сюралмай.
Мына шу зар заманда,
Шу аджайип диярда,
Алтын дагънынъ тёрюнде,
Чет койлернинъ биринде,
Бала оськен бешикте
Орьселенип, къымшанып,
Ана сютю ерине
Эмизикке тамшанып...
Шайтип талий эмринен,
Таякъ дегиль талындан,
Чыпырдашкъан учь оксюз
Къалгъан баба къолунда.
Тагъал суву сыртында,
Баба-деде юртунда
Яшагъан бир къырджыман
Бекбав акъай намында.
Чалпан-чарыкъ чалышкъан,

Зорлукъларгъа алышкъан,
Чокъ эшиткен, чокъ корьген,
Сеферлерде чокъ юрьген,
Такъдирге баш эгмеген,
Кимсеге бель букмеген,
Къыйынлыкълар огюнде
Омюрлик тиз чёкмеген
Бу тирнекли акъайнынъ
Олгъан чумдай учь огълу.
Экишер яш аралаш,
Учь ат минер кучь огълу.
Энъ уйкени – Эмирхан.
Акъ-сарышын бу огълан –
Къумрал сачлы, кок козьлю
Анасындай гурь олгъан.
Экинджиси – Умерхан
Токъ-эсмери бу огълан –
Къара сачлы, къара козь
Бабасындай зор олгъан.
«Ат башына иш тюшсе,
Агъызлыкънен сув ичер.
Эр башына иш тюшсе,
Чарыгынен сув кечер», –
Деген киби, ойланып,
Дева арап дердине,
Бекбав акъай бир куню,
Пек чекине-чекине,
Кой халкъына: «Джемаат!
Янълыш ёлгъа кетмейим,
Огей ана элинде
Балларны хор этмейим», –
Деп ант ичип, сёз берип,
Эвленмеген бир даа.
Джан-гонъюльден олгъан о
Энъ джан аджыр бир ана.
Балаларны анадай
Эркелеткен, ойнаткъан.
Авучынен сув берип,
Озь эркине яшаткъан.
Баллар къымыз, сют ичип,
Талкъан ашап оськенлер.
Охшасалар – севинген,
Дарылсалар – куськенлер.
Учюнджисин тапкъанда,
Толгъагына тёзалмай,
Ана ольген локъсадан,
Яш джанына тоялмай.
Яш кемирчек мевтаны
Тез-тез ювып джыйгъан сонъ,
Джан ашыны бермеге
Къысыр бие сойгъан сонъ,
Догъар-догъмаз анадан

Етим къалгъан сабийни,
Ана сютю эммеге
Етишмеген бебийни
Асрагъанлар айбетлеп,
Ана орнын алсын, - деп.
Адын «Темир» къойгъанлар,
Демир киби олсун, – деп.
Учь яшында къорада
Дженк эткенлер пыштавсыз.
Къуйып, ягъмур ягъгъанда,
Секиршкенлер штансыз.
Селли ягъмур тынгъан сонъ,
Къычыршкъанлар зевкъланып,
Къурткъачыкынынъ яйдыргъан
Кетенине сукъланып.
Беш яшында орюште
Къозулы къой бакъкъанлар,
Мачиклернинъ бойнуна
Чынъгыравукъ такъкъанлар.
Хыдырлезде дередде
Татран арап, талашып,
Ляле-чечек ичинде
Ойнашкъанлар авнашып.
Он яшына киргенде,
Бргъып аткъа мингенлер,
Джылкъы айдап отлаккъа,
Къулан чёльге синъгенлер.
Он экиде, тепречте
Дёрт орьмени патлатып,
Джирен къашкъа джоргъаны
Ордан-къырдан атлатып,
Байнынъ тору, ал-аякъ
Джуйрюклерин озгъанлар.
Бай ачувдан патласа,
Дёрт бир якъкъа зувгъанлар.
Он беште бель тутушып,
Шыпыргъанлар талашта
Озь акъраны-тенълерни
Алып тизге, янбашкъа.
Он секизде, сач къойып,
Перчем тарап юрьгенлер.
Джыйынларда яр сайлап,
Къыз эвине киргенлер.
Йигирмиде, дели къан
Якып-йыкъкъан яшларны,
Эля козьлер, яй къашлар
Айландыргъан башларны.

Ата огълу кылыгъын,
Алдын алып, ят билир».
Бир орькенде учь къавун,
Бирдай олып бурьленмез.
Беш пармагъынъ беш башкъа,
Бир-бирине бенъземез,-
Деген киби, учь догъмуш
Учу олгъан учь башкъа.
Табиатта, кылыкъта
Бир-биринден бам-башкъа.
Эмир минсе атына,
Кылыч алгъан къатына,
Расткельгенге къашангъан,
Къалпакъ десенъ, баш алгъан.
Умер минсе атына,
Огъын алгъан къатына,
Дагъда, къырда айлангъан,
Къашкъыр, тильки авлагъан.
Темир минсе атына,
Алат алгъан къатына,
Пичен оргъан, тав кескен,
Къыртыш ачкъан, ер эккен.
Айлар оте авушып,
Йыллар оте йылышып,
Ана-мына дегендже,
Омюр кете савушып.
Омюр савып кеткени –
Табиатнынъ къануны.
Тек эр ишке вакътында
Бер кучюньни, джанынъны.
«Ат башына иш тюшсе,
Агъызлыкънен сув ичер.
Эр башына иш тюшсе,
Чарыгъынен сув кечер» –
Сёз сырасы, мектепке
Къыркъта барсанъ, кеч олур.
Къыркъкъадже ит суварсанъ,
Адам олмакъ кучь олур.
Пишип еткен ашлыкъны
Озь вакътында ормайып,
Яхшы корьген кызынъны,
Яшлыгъынъда сармайып,
Эвленювни тап элли,
Алтмышларгъа къалдырсанъ,
Халкъкъа кульгю олурсынъ,
Къолдан кучьни алдырсанъ.

* * *

Тонъгъуч огъул - Эмирхан
Йигирми бешке баскъанда,
Ортанджысы – Умерхан

Йигирми учьни ашкъанда,
«Шайтип бекяр яшамакъ,
Энди бизге етер», – деп,
«Озь кейфине, эр бир къуш,
Озь далында отер», – деп,
Озь арасы келишип,
Бир кунь эрте сабадан,
Узакъ ёлгъа разылыкъ,
Рухсет алып бабадан:
«Ольмей къайтсакъ, гоньджелер
Алев киби янсын», – деп,
«Бир фелякет юзь берсе,
Гуллер къурып къалсын», – деп
Бир сыра гуль отуртып,
Мердивеннинъ башына,
Бирер сыкъым топракъны
Илип, эгер къашына,
Яллары сом-сырмадай,
Козълери хам хурмадай,
Къамышдай тик къулакълы,
Талдай тегиз туякълы,
Алтмыш койде акъталгъан,
Алдгъа окъдай окъталгъан,
Кенъ къанъшары тайгъалакъ,
Йылдыз къашкъа, ал аякъ
Джуйрюклерге атланып,
Эгер бавын пек тартып,
Тизге енгиль олсун, – деп,
Узенгисин кыыскъартып,
Узакъ ёлгъа чыкъалар
Бирер тотай тапмагъа,
Эгер тотай сёз берсе,
Эвге алып къайтмагъа.

* * *

Тамам он кунь, он гедже
Эрте танъдан кечкедже,
Дерелерден сельдайын,
Тёпелерден ельдайын,
Кечип, ахыр Идильнинъ
Къолтугъындан отькен сонъ,
Бара-бара Къыпчакънынъ
Сынъырына еткен сонъ,
Эвлиялар рухуна
Бирер дуа багъышлап,
Бой тонлары устюне,
Ала чекмен тон ташлап,
Агъа-ини эки яш,
Эки ёлдаш, аякъдаш:
«Тамам бир йыл дегенде,
Тапышайыкъ шу ерде», –

Деп, къучакълап бир-бирин,
Ант этип, сѣз берелер.
Эляллашып айрылшып,
Ёл-ёлуна кетелер.
Эмир сырткъа ёл тута,
Къара чёллер артына.
Умер кете тувушкъа,
Къара ногъай юртуна.

3

Олар анда кете турсун,
Бизлер мында къалайыкъ.
Олар дагъ-таш оте турсун,
Бизлер тыныш алайыкъ.
Бу дюньяда эр бир шейнинъ
Тайинленген вакъты бар.
Кеткеннинъ де, къалгъаннинъ да
Озюндже бир бахты бар.
«Сабыр тюбю сары алтын»,
Ашыкъманъыз бильмеге.
Ашыкъманъыз йигитлернинъ
Тотайларын коръмеге.
Олар даа кетелердир,
Тизгинлерин бош къойып,
Дере-тепе отелердир,
Яр огърунда баш къойып.
Олар даа кетелердир,
Кунъге, ельге бакъмайып,
Дере-тепе отелердир,
Озьлерини сыкъмайып.
Шимди не о? Ёл деген шей
Азап эди о заман.
Ёлджулыкъ тек ат, девеге
Багълы эди чокъ заман.
О йылларда, о ёлларда
Нидже керван ёкъ олды.
Нидже ёлджу къум боранлар
Ичерсинде гъаркъ олды.
Нидже керван айдамакълар
Ханджерине эш олды.
Нидже ёлджу къар ичинде
Къашкъырларгъа аш олды.
Козълеведен Къарасувгъа,
Къарасувдан Солхаткъа,
Стамбулдан Эрзурумгъа,
Эрзурумдан Багъдаткъа,
Ашыкъ Умер сазын алып,
Шеэрме-шеэр юрьгенде,
Нидже омрюн шу ёлларгъа
Исраф этти ёкъ ерде.
Чорабатыр Акътачыдан

Идиль яны Сарайгъа,
Ель-етмезин ёлгъа салып,
Барып чыкъты бир айда.
Шимди исе, къыш-яз демей,
Ат устюнде къайсынъыз,
Алты айлап ёл юрьмеге
Тёзердинъиз, айтчынъыз?
Шимди юрьмек азап дегиль,
Шимди о бир эглендже.
Сѣз мисали, самолёткъа
Чыкъып «айт-уйт!», – дегендже
Эвден чыкъсанъ, шу саатта
Башкъа шеэрде оласынъ.
«ТУ»гъа минсенъ, учъ саатта
Москвагъа барасынъ.
Бизлер дегиль, акъ сакъаллы,
Сексенлик къартбабайлар,
Богъчачыгъын къолтукълагъан
Етмишлик къартанайлар.
Самолёткъа, озьлерини
Ич сыкъмайып чыкъалар.
Санки дерсинъ, кок ёлуна
Балалыкътан ашналар.
Энди ерни козьге ильмей,
Тек коклерде гезе халкъ.
Бегенселер, тап Читадан
Келин алып келе халкъ.
«Сабыр тюбю сары алтын»,
Ашыкъманъыз ольмеге.
Дестанымнынъ сонъ бейтини
Эшитмеге, бильмеге.

* * *

Пек къызыгъып: «Бу йигитлер,
Шимди кимсин къайдадыр!», –
Деп, ичинъиз къылт-къылт этип
Турса, бираз файдадыр.
Не олып, не кечеджегин
Алдын алып бильсенъиз,
Кулюнеджек ерде агълап,
Агълайджакъта – кульсенъиз,
Ондай эткен икяенинъ
Олмаз дады, леззети.
Бошкъа кетер ойле кутюр
Языджынынъ хызмети...
Шаир олсанъ, шииринъе
Окъуйджыны табындыр.
Онынъ юрек теллерини
Инълет, сызлат, алындыр,
Шаир олсанъ, омрюнъ бою
Халкънен севин, халкънен куль!

Халкънен чекиш, халкънен агъла,
Халкънен яша, халкънен оль!
Даим устаз сёзю олсун
Ишлеринънинъ дестеги.
Къалеминъе гыда берсин
Азат дюнъя меслеги.
Олю догъгъан «шиир» дегиль,
Анълашылмаз сыр дегиль.
Зыр-зыбылдакъ юмор дегиль,
Чалма-чырпма йыр дегиль.
Къандырыджы нефис, догъру
Сёзнен тувгъан халкъынънынъ
Миллий рухун котермеге
Кетсин джемий акъылынъ...
Амма тувгъан ана тильни
Темелинден бильмесенъ,
Алтмышынъда бедийлик,
Нефислик не, сезмесенъ,
Эскиликнинъ теллерини
Сёкалмасанъ инджеден,
Янъылыкънынъ гуллерини
Коралмасанъ гонъджеден,
Юреклерни тепретеджек
Сёз ерине, даим сен,
Халкъ козюне миделерни
Быландыргъан тоз сепсенъ,
Эджадынънынъ мертлигинден,
Инсанлыгъы, шанындан,
Энъ олмадым, бир къатрасы
Къайнамаса къанынъда,
Сенинъ язгъан «эсер»инъден,
Айтчы, халкъкъа не файда?!
Къалп, уйдурма иш къайда да,
Дюнъяджа акъ иш къайда?
Эль арзусы эркин олса,
Эль арзусын эр акълар.
Шаир козю мергин олса,
Шаир намын эль сакълар.
Озю малюм, эр бейт язгъан
Адам шаир олалмаз.
Бойле «шаир» халкъ къальбинден
Бир чымкъым ер алалмаз.
Аксине, эшкъ къучагъында
Учансувдай чагълагъан,
Эр адымда озь бахтыны,
Халкъ бахтына багълагъан,
Бир шейге пек окюнгенде,
Эфкъарындан йырагъан,
Бир шейге пек севингенде,
Гонълю джошып агълагъан,
Севген иши узеринде
Геджелеген, кунълеген,

Амма озю, къафие не,
Везин недир бильмеген,
Яхшылыкъчюн жардан аткъан,
Руху зенгин, гурь адам,
Гузеликтен гыда тапкъан,
Ичи-тышы бир адам.
Арзуларгъа баш олмагъа,
Эр кестен пек къадирдир.
Догъып шиир язмаса да,
Энъ акъикъий шаирдир.

* * *

Эй, сайгъылы окъуйыджым,
Манъа опыке этме сен.
«Эфсане», – деп дестаныма
Къыймет кесмей кетме сен.
Илим-феннинъ чокъракълары
Дестан, масал, йырдадыр.
Медениет чыракълары
Тасавурда, сырдадыр.
Телевизор, радиолар
Масаллардан тёреди.
Атом кучю бир вакъытлар
Масалларда сыр эди.
Дестанларда хаяллар эп
Акъикъаткъа багъланды.
Масалдаки учкъан килим
Самолёткъа айланды.
Учкъан къушкъа бакъып турып,
Инсанлар озь акълында,
Эфсанелер яраткъанлар
Магърур Икар акъкъында.
Иште, бугунъ бу илерилев,
Шу арзунынъ сесидир.
Космонавтлар тавабасы
Шу Икарнынъ неслидир.
«Бир заманда бар экен,
Бир заманда ёкъ экен.
О кунълернинъ яшавы –
Къылыч, къалкъан, окъ экен...», –
Деп башлагъан масалларны,
Балалыкъта, къайсынъыз
Эшитмеге истемейип,
Юзь чевирип яттынъыз?..
Бизлер догъдыкъ масалларны
Чевирмеге керчекке.
Бизлер догъдыкъ тикенлерни
Чевирмеге чечекке.
Тикен олып, санчылгъандже
Аягъына кимнинъдир,
Ал гуль олып, такъылгъанынъ

Кокрегине ийгидир.
Бир кунь ола, бизим бу хор,
Фаджиалы девримиз,
Арслан дегиль, тавшан киби
Кечирген хор омрюмиз
Акъкьында да нидже-нидже
Эфсанелер айтылыр,
Намларымыз намердлернинъ
Чёплюгине къатылыр.

4

Аз заманмы, коп заман,
Кель-кель заман, кет заман.
Эмирханнен Умерхан
Савлыкылашып о заман,
Агъа-ини - экиси,
Эки якъкьа джонейлер.
Баш язысын эджирин,
Куньге пишип телейлер.
Эмир сырткъа ёл тута,
Къара чёллер артына.
Умер кете тувушкъа,
Къара ногъай юртуна.
Эгри къылыч къушанып,
Джуйрюклерге ишанып,
Ёкъушларда тер тёкип,
Энишлерде ер чёкип,
Чапса, аты етмеген,
Атса, огъы отмеген,
Къаяларгъа ыз салып,
Къамчы джойса, тал алып,
Керван кечкен ёллардан,
Къушлар отькен тавлардан,
Рузгяр киби эселер,
Ташкъын киби кечелер.
Куньлерини тюн этип,
Тюнлерини кунь этип,
Эмир Сырткъа ёл тута,
Дагъны-ташны ёл этип.
Дере-тепе тюз кете,
Идиль бою джагъалап,
Он кунь-гедже ёл кете,
Кечитлерде адалап.
Идиль суву аркъасы,
От осьмеген ер экен.
Халкъ бу ернинъ адыны
«Кетсе къайтмаз», – дер экен.
Нидже куньлер Эмирхан
Ёлдан-ыздан адашып,
Сахра бою ёл ала,
Джуйрюгине улашып.

Расткетирмей ёлунда,
Не бир терек, не тыйнакъ.
Не джин, не джан, не сачакъ,
Не тютеген бир оджакъ.
Къум денъизи ичинде
Тек йыланлар сызгъырша.
Сакъсавулар тюбюнде
Къаракъуртлар къырылша.
Язнынъ ыссыкъ кунеши,
Орталыкъны якъкьанда,
Джан тельмиртип уфукъта
Сагъын ойнап яткъанда.
Сувсузлыкьтан Эмирнинъ
Козь нурлары тёкюле,
Ольген-талгъан атынынъ
Аякълары букюле.
Узун сёзнинъ къыскасы,
Куньдюз куню юралмай,
Сарыкъумнынъ аджувсыз
Сыджагъына тёзалмай,
Къарар бере ахыры,
Кунь бою ял алмагъа.
Садыкъ досту – джоргъаны,
Ёлгъа гедже салмагъа.
«Ачылгъаннынъ айбы ёкъ,
Озю билип джапкъан сонъ.
Адашкъаннынъ айбы ёкъ,
Къайтып ёлун тапкъан сонъ».
Бир кунь танъда Джетемен
Ерге къарап саркъкъанда,
Акъбоз-атнен Кокбоз-ат
Куньге селям айткъанда,
Пек авлакьта кумюшдай
Мавы дагълар корюне.
Эмирханнынъ ичине,
Къайтабаштан джан кире.
Ичке сыгъмай севинчи,
Сюре огге атыны.
Санки дерсинъ, абрагъан
Еди ильнинъ ятыны.
Бир кунь-гедже ёл басып,
Ете дагълар къатына.
Барып чыкъа ахыры,
Булгъарларнынъ юртуна.
Эмир мында отурсын,
Биз келейик Умерге.
Керек олса, анъармыз,
Эмирни де кимерде.
Къардашыннан айрылып,
Джонеген сонъ агъасы,
Умерхан да атлана
Ёлгъа шу кунь сабасы.

Ёлун дагълар кескенде:
«Ёл беринъиз дагълар!», – деп,
«Мен ярымны булайым,
Къальбим ярыыз агълар», – деп.
Дере-тепе тюз кете,
Къызыл Дерья джагъалап.
Къыркъ кунъ, гедже ёл кете,
Айылын бек тогъалап.
Къызыл Дерья бойлары –
Къамыш баскъан голь экен.
Алтын бешик дегени –
Сынъыры ёкъ чель экен.
Къулан чельнинъ устюнде
Тек беркъутлар айлана.
Къамышларнынъ уджунда
Бозторгъайлар саллана.
Аланлыкъта ойнашып,
Эркелеше джейранлар,
Обачыкълар артында
Орьсенлеше джумранлар.
Ешилъ чемен ичинде
Яраштырып эр якъны,
Макъат киби гуллене
Къызыл ляле мейданы.
Бир кунъ танъда булутлар
Бир-бирине сюрюнип,
Он беш кунлюк толгъун ай
Акъ яшмакъкъа бурюнип,
Джетеменнинъ арышы
Ерге къарап саркъкъанда,
Чыкъ тамчысы отларгъа
Эльмаз сыргъа такъкъанда,
Пейда ола уфукъта,
Къос-къоджаман бир авул.
Ботакъанлар, тайлакълар
Ойнап юрьген гурь авул.
Ёл устюнде, аякъта
Инген сава апайлар,
Кубу пише салкъында...
Тегерек бет тотайлар
Корип, четтен авулгъа
Яш бир къонакъ кельгенин,
Тотай къызлар созалар
Озьлерининъ оленин:
«Боталы тюе, боз бие,
Савсам ие джелини.
Болыр эдим ананънынъ
Яхшы корьген келини».
«Сюйгеним сувгъа далдырып,
Сюймезиме сюйдирсем.
Чинаякъта чай болып,
Эрининъни куйдирсем».

«Боталы тюе, боз бие,
Савсам ие джелини.
Чертер эдим черттирсенъ,
Домбыранънынъ телини»...
Бу тюркюге ошланып,
Тюше Умер атындан.
Кире чет бир отавгъа,
Отип мезар къатындан.

5

Туманлы кунъ тильки озар,
Боранлы кунъ борю озар,
Тильки къувса, ит озар,
Борю къувса, ат озар,
Пек безенген – тойда озар,
Коп яшагъан – сойда озар,
Ичи – зеэр, тышы – бал,
Аллякъ киши – сыйда озар.
Тонъгъуч огъул – Эмирхан,
Булгъарларнынъ юртунда,
Ортанджысы – Умерхан,
Ногъайларнынъ къатында,
Афта дегиль, кунъ дегиль,
Бир къач айлап къалалар.
Олгъан усул, ийлени,
Окъданларгъа салалар.
Къошуларда къошу алып,
Курешлерде пошу алып,
Джыйын, байрам, тойларда
Атлас тонлар къушанып,
Сефер лафы чыкъкъанда,
Макъсатларын сездирмей,
Чокъ сёйленип, асылып,
Джемаатны бездирмей,
Энкийгенге энкийип,
Башы ерге тийгендже,
Чалкъайгъангъа чалкъайып,
Башы кокке тийгендже,
Къонакъбайлар алдында
Кокрек басып юрелер.
Джемаатнынъ козюне,
Услулыкънен кирелер.
Сёзлери торс олса да,
Къайтармайлар сёзлерин.
Яшкъа, къарткъа япышып,
Севдирелер озьлерин.
Кенъешкенге – кенъ мейдан,
Талашкъангъа – тар мейдан,
Яр огърунда пек иракъ
Ёл баскъангъа – бол мейдан.
Агъа-ини къонакъта

Алтышар ай къалгъан сонъ,
Акъран-эшнен бир догъмуш,
Къардаш киби олгъан сонъ,
Эр бири озь гонълюнде,
Нишан къоя бир къызгъа.
Козъчиклери элягъа,
Сачы, къашы къундузгъа.
Уйкен огъул айттыра
Булгъар къызы Турканны.
Ортанджысы айттыра
Ногъай къызы Чолпанны.

* * *

Туркан олгъан тирнекли
Анасынынъ кенджеси.
Эгильмеген будакънынъ
Къокъланмагъан гонъджеси.
Къашы, козю боялы,
Пармакълары хыналы,
Тили кескин олса да,
Пек тертипти, сыралы.
Акъранлары ичинде
Сайылгъан энъ киргини.
Окъ атып, яй тартышта,
Гузель джынснынъ мергини...
Бир кунъ байрам арфеси,
Салкъын бир кузь сабасы,
Турканайны чагъыртып,
Анасынен бабасы:
«Бир къан-къардаш олгъан сонъ,
Рухсет бизим, козь сенинъ.
Озюнъ гонъюль къойгъан сонъ,
Агъыз бизим, сёз сенинъ», –
Деп разылыкъ берелер
Эвленмеге кенджеге.
Эгильмеген будакъда
Къокъланмагъан гонъджеге...
Башлай тойгъа теदारик,
Къой-къозулар союла.
Ким бар, ким ёкъ – джеми халкъ
Той эвине джыйыла.
Ала чадыр къурдырып,
Аладжа килим джаялар.
Аладжа килим устюнде
Никяхларын къыялар.
Къош софралар къурула,
Кельген-кечкен буюра.
Тувгъан-урув, эш-досткъа
Баллы боза созула.
Тамам учъ кунъ, учъ гедже
Эрте танъдан кечкедже,

Тынмай чалгъы-чагъана,
Тойлар отип кеткендже.
Чолпан исе ананынъ
Дар-дюньяда бир къызы.
Козъчиклери зейтундай,
Янакълары къырмызы.
Сырма сачы къыркъ орьме,
Эки бети ай киби,
Къара чатма къашлары,
Тарттырылгъан яй киби.
Йигитлерни делирте,
Башын тиклеп юрюши.
«Ах, джанынъдан!» дедирте,
Козълерини сюзюши...
Ич кимсени бегенмей,
Юре къангъып кенарда.
Санки дерсинъ, къысмети,
Башкъа узакъ диярда.
Умер бу ят семитке
Етип, къадем къойгъан сонъ,
Къызлар: «Къонакъ кельди!», – деп
Къыйыр-чыйыр олгъан сонъ,
Чолпанай бир корьгенде
Умерхангъа урула.
Юрегине шу дакъкъа
Сыджакъ бир шей къуюла.
Сыджакъ бир ис. Амма къыз,
Не олгъанын анъламай.
Къальби: «Севги», – десе де,
Акъылы оны дынъламай.
Баргъан сайын алына
Атеш киби бир дуйгъу.
Сарып ала гонълюни
Эм севинов, эм къайгъы.
Сезе озюн Умернен
Омюрлик ёлдаш киби.
Бир чегирдек ичинде
Эгиз оськен аш киби...
Ягъмурлы бир кузь куню,
Уйле – акъшам арасы,
Къарчыгъада Чолпаннен
Юнъ титкенде анасы,
Келип къала Умерден
Къуда, къызны айттырып...
Баба бермей разылыкъ,
Иш бозула шайттирип.
Чолпан шашып къалса да,
Ич кимсеге сездирмей.
Ичтен куйип янса да,
Ичин тышкъа бильдирмей.
Бир арада корюше
Умерханнен козь-козъге.

Эки гонъюль, эки къальп
Келе ахыр бир сёзге.
Къарар бере Чолпанай
Умерханнен къачмагъа,
Анасынынъ багърындан
Ят багърына учмагъа.
Шу кунълери, гурьдели
Къурбан байрам айында,
Яшлар, къызлар кетелер
Къомшу койге джыйынгъа.
Оюн, кулькю, шакъанен
Джыйын тамам къызгъанда,
Сув агъарлы янъы ай
Уфукъкъа къол созгъанда,
Чолпан чыкъа эшикке,
Гонъюн эльге алдырып,
Акъ сют берген анасын,
Эвде гъафлет къалдырып.
Ыргъып минип Умернен
Тез-тез бирер ёргъагъа,
Эки къолгъа бир къамчы,
Тайпыналар къыблагъа.
Къызыл чекмен къушанып,
Ергъаларгъа ышанып,
Ёкъушларда тер тёкип,
Энишлерде ер чёкип,
Чапса – атлар етмеген,
Атса – окълар отьмеген,
Къаяларгъа ыз салып,
Къамчы джойса, тал алып,
Керван кечкен ёлларда
Кунълерини тунь этип,
Къушлар отькен тавларда
Тунълерини кунь этип,
Тамам къыркъ кунь, къыркъ гедже,
Эрте танъдан кечкендже,
Дерелерден сельдайын,
Тепелерден ельдайын,
Кечип, джошкъун Идильнинъ
Къолтугъындан отелер.
Бара-бара улуснынъ
Сынъырына етелер.

6

Ав авлагъан еринде,
Мал къышлагъан еринде.
Йигит деген, тонуна
Тон ташлагъан еринде.
Умер бакъса, не бакъсын,
Къарт чынарнынъ тюбюнде,
Эмир ята ял алып,

Бир тотайнынъ тизинде.
Джан авликип Умерхан
Тюше аттан атылып,
Руху гъафиль Эмирхан
Къала тили тутулып.
Агъа-ини эки яш,
Эки къардаш, аякъдаш:
«Санки бир йыл дегенде,
Кене кельдик шу ерге», –
Деп сарылшып, опоушип,
Корюшкенчюн кунь бурун,
Муждесине пата-кут
Дункузлийлер бир-бирин.
Турканайнен Чолпанай –
Эки ёсма келиндеш,
Янакълары – толгъан ай,
Эки акъран, эки эш,
Агъа-къардаш такъдири
Олгъанларын бильген сонъ,
Бир къарашта бир-бирин
Баштан-аякъ сюзген сонъ,
Корьмейип бир устюнлик,
Бир-бирининъ бетинде,
Куньлениледжек киби,
Гузелик джеэтинден,
Эгечинен синълидай,
Корюшелер севишип,
Къайнагъанен, къайыннен
Танышалар эгильшип.
Шайтип, дёрт джан, дёрт юрек
Эки джан – тен олгъан сонъ,
Къарт чынарнынъ тюбюнде,
Бираз тыныш алгъан сонъ,
Яллары сом сырмадай,
Козълери хам хурмадай,
Къамышдай тик къулакълы,
Талдай тегиз туякълы,
Алтмыш койде макъталгъан,
Алгъа окъдай окъталгъан,
Кенъ къанъшары тайгъалакъ,
Йылдыз къашкъа ал аякъ
Джуйрюклерге атланып,
Эгер бавын бек тартып,
Тизге енгиль олсун, – деп,
Узенгисин къыскъартып,
Тамам он кунь, он гедже,
Дере-тепе ёл алып,
Эрте танъдан кечкедже,
Ат устюнде бунъалып,
Сонъгъулыккъа ял алып,
Он биринджи сабасы,
Койге етип къалалар,

Къушлукъ – уйле арасы.

* * *

Не кельгенни корьген бар,
Не кеткенни бильген бар.
Не башына ягъаджакъ
Бурчакъларны сезген бар.
Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Къартаймаса, ольмесе,
Бу дюньягъа кельген сонъ,
Ашшалыкъ не бильмесе...
Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Джебир, азап тартмаса,
Ата ёлун къувгъан сонъ,
Дертине дерт къатмаса...
Ёкъ... къартаймакъ ве ольмек
Къануныдыр аятнынъ.
Азапланмакъ, севинмек –
Реинидир аятнынъ.
Эр бир ёлнынъ сонъу бар,
Эр ёкъушнынъ эниши.
Эр гедженинъ танъы бар,
Эр келишнинъ кетиши.
Падша олсун, къул олсун,
Кимсе къалмаз дюньяда.
Агъызынен къуш тутса,
Дирек олмаз дюньягъа.
Къалып олса, энъ башта,
Дирек олып дюньягъа,
Къалыр эди султанлар,
Дженгизханлар, Иванлар...
Къалмакъ мумкюн олгъанда,
Дирек олып дюньягъа,
Къалыр эди о лян –
Халкъ джелляды Сталин.
Чешит далаверелернен
«Дай» олмакъ къасдында,
Инсаниет талиматын
Таптап аякъ астында,
Йигрим беш йыл къараны – акъ,
Зулумны – бахт дедирткен,
Миллион-миллион гунасызны
Аскъан, кескен, ольдюрткен,
Сабий-субий, яш-къарт демей,
Сакъат, локъса, тул демей,
Чечен, балкъар, татар демей,
Булар да инсан демей,
Нидже мазлум миллетлерни
Юртларындан къыйраткъан,
Тарихлары, менликлерин,
Мезарлары ёкъалткъан,

Бу къан ичер, инсанлыкънен
Алякъасын узьген сонъ,
Бара-бара къарт къашкъырдай,
Оледжегин сезген сонъ,
Кремльнинъ къапылары
Ичтен, тыштан мандаллап,
Пенджересин айдан, куньден,
Халкъ гъамындан талдалап,
Къаргъыш толу уджресинде
Къоркъып, титреп яткъанда,
«Даа кимни есем экен?», –
Деп къан-терге баткъанда,
Рухсет алмай сюрюп кирди
Олюм, бирден уджреге.
«Ер Алласы» отю патлап,
Теслим олды эджельге.
Кяр этмеди унванлары
Генералиссимускъа.
Кяр этмеди къылгъанлары
Олюмден къуртулышкъа.

* * *

Не кеткенни сезген бар,
Не кельгенни корьген бар.
Не олюмнинъ къай вакъыт
Келеджегин бильген бар.
Уйкен огъул Эмирхан
Турканайны назлатып,
Ортанджысы Чолпаннынъ
Юрегини сызлатып,
Тамам он кунъ, он гедже
Ватангъа ёл алгъан сонъ,
Эрте танъдан кечкедже
Ат устюнде къалгъан сонъ,
Юкъарыда айткъандай,
Он биринджи сабасы,
Койге етип къалалар,
Къушлукъ – уйле арасы.

* * *

Талматюшнинъ кунеши
Орталыкъны якъкъанда,
Киев-келин – дёрт атлы,
Секельтектен чыкъкъанда
Козьге башта ташлана
Юз яшарлыкъ эменлер.
Гонъюль охшай макъатдай,
Ешилъ тогъай, чименлер.
Йигитлернинъ козьлери
Козь яшына бурюне.

Кок юзюнде кунь биле,
Башкъа чешит корюне.
Бу гузеллик огюнде
Туталмайлар озьлерин.
Догъма таныш ерлерден
Узалмайлар козьлерин.
Козьге сыджакъ уруна
Якъын къырлар, эреклер.
Ичке сыгъмай эджан,
Дук-дук ура юреклер.
«Юреклерни урдургъан
Къуванчмекен, гъаммекен?
Джандан татлы бабамыз,
Бахтымызгъа сагъмекен? –
Деп, атларын ельдиртип,
Къан-терлерге пишелер.
Эв алдында дёрт атлы
Атларындан тюшелер.

7

Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Хасталыкъ не бильмесе,
Бу дюньягъа кельген сонъ,
Къартаймаса, ольмесе...
Ёкъ... Эр ёлнынъ сонъу бар,
Эр ёкъушнынъ эниши.
Эр гедженинъ танъы бар,
Эр келишнинъ кетиши...
Ыргъып, ерге тюшкен сонъ,
Атларындан огъланлар,
Не бакъсынлар – азбарда
Джеми гуллер солгъанлар.
Къаралтыда сезелер,
Насылдыр бир фелякет.
Тез-тез эвге кирелер
Эмирлер джан-алекет.
Баба гъарип тёшекте
Чекише джан дертинде.
Мевта киби узангъан,
Къан къалмагъан бетинде.
Темир бакъа ялп этип,
Козьлерине ишанмай.
Тюштир сана корьгенин,
Ич де эске ошамай.
Севинчинден байгъушнынъ
Тап юреги ярыла.
Бирден турып еринден
Агъаларгъа сарыла.
Бу сеслерден, шув-шувдан,
Баба ача козьлерин
Коре огъуллаарнынъ,

Хаял дегиль, озьлерин.
Эмирханнен Умерхан
Пек окюне, окюне
Тиз чёкелер асретли,
Азиз баба огюнде.
Келинлер де хатирчюн,
Япма яныкъ, къайгъынен,
Баш къоялар атанынъ
Ятагъына сайгъынен.
Бекбав акъай тыялмай
Уюльген козьашларын,
Сыйпай титрек элинен,
Келинлернинъ башларын.
Эмирханнен Умерге
Бере баба дуасы.
Эр бирине бахт тилей,
Ашкъ-муаббет ювасы.
Сонъ эписин отуртып,
Ятагъынынъ башына,
Айта сонъгъы сёзюни,
Тююлип козьашына:
«Эвлятларым, динъленъиз,
Кельдим етмиш яшына.
Чокъ тер тётгим юртумнынъ
Топрагъына, ташына.
Эр бир ерде, эр иште
Озь кучюме базандым.
Отъмегимни, тузумны
Озь элимнен къазандым.
Кимсеге бель букмейип,
Чалпан-чарыкъ чалыштым.
Такъдирге баш эгмейип,
Кунь корьмеге алыштым.
Чокъ татсам да, омюрнинъ
Ачлыгъын ве токълугъын,
Сездирмедим сизлерге
Ананъызнынъ ёкълугъын.
Омрюм бою сизлерни
Эркелеттим, кусьтирдим.
Авучымнен сув берип,
Эркин, сербест осьтюрдим.
Етим акъкъы емедим,
Къараны - акъ демедим.
Къараны - акъ дегенге,
Омюрлик баш эгмедим.
Дост, душманнынъ артындан
Яман бир сёз айтмадым.
Акъсыз бир иш корьгенде,
Таш олса да къайтмадым...
Энди сезем, меним де,
Омюр ташым йыкъыла.
Теним къалды тентиреп,

Джан кенъезге тыкъбыла.
Эвлятларым, бу сизге
Сонъгъы сёзюм, сонъ келям.
«Кельмек» кетти мен ичюн,
Къалды «кетмек» весселям.
Янгъан отнынъ зийнети,
Къор янында билинир.
Корер козьнинъ къыймети,
Кёр янында билинир.
Мен кеткен сонъ, озь ара
Фикирлешип яшанъыз.
Кёр нефиске берильмей,
Шукюр этип яшанъыз.
Яшайышнынъ темели
Сагълыкъ, мертлик, видждандыр.
Видждансызлыкъ, куньджюлик
Адам ичюн зиндандыр.
Терек сынса, тал къалыр.
Джуйрюк ольсе, нал къалыр.
Йигитликтен къайтманъыз,
Йигит ольсе, нам къалыр.
Байлыкъкъа бель бувманъыз,
Чыкъмаз уджу-къыйыры.
Эль малына къызманъыз,
Олмаз онынъ хайыры...
Иримчиктен къурт болмаз,
Гъурбет ильден юрт болмаз.
Алчакъны дост санманъыз,
Алчакъ киши дост болмаз.
Ярадангъа бинъ шукюр!
Аман келип еттинъиз.
Янгъыз кетип, къош къайтып,
Гонълюмни хош эттинъиз.
Энди кунюм етсе де,
Козюм ачыкъ кетмейджек,
Сонъ дакъикъа, нефесим
Окюничли отьмейджек.
Тек шайлы бир омюрдаш,
Темирге де тапынъыз.
Йыл дуамны берген сонъ,
Дюгюн-тойлар япынъыз...
Энди беян этейим
Сонъ истегим, арзумны.
Озь виджданым огюнде
Тёлейим озь къарзымны.
Озь-озюмни бильгенден,
Омрюм отти шу ерде.
Коп юрьсем де сеферде,
Кене къайттым бу ерге.
Лякин Алтын дагъ киби,
Эйбетли дагъ корьмедим.
Къартал къая ярындай,

Учурым яр корьмедим.
Нидже ёлджу, нидже мал,
Ачыкъ аяз, туманда,
Кетти ярдан ашагъы
Бузлавукъта, боранда.
Мына, шу яр четинде
Къурунъыз бир эн дивар.
Къаяташтан, чакъылдан
Бойдан-бойгъа кень дивар.
Чамур, лайда, тайгъакъта,
Ат аягъы таймасын.
Арабалар, маджарлар,
Издэн чыкъып авмасын.
Кочьменджилер, керванлар,
Къоркъмай кечсин торадан.
Кечкенден сонъ, бизлерни
Унутмасынлар дуадан.
Хайрат менден бу ишке,
Эвлятларым, юз баш мал.
Васиетим сизлерге,
Яхшы ниет – яры мал»...
Баба бирден тарс тына,
Битиралмай сёзюни.
Эляллашып етишмей,
Юма эки козюни...
Эртеси кунь тувгъан-эш,
Къолум-къомшу топлана.
Телькъинге деп устуне
Телли къумач къаплана.
Къартны дуа-сенанен,
«Сув-селя»нен джыялар.
Джан ашыны бермеге
Атан деве соялар.
«Ата-анадан мал яхшы,
Алтын уйден джан яхшы.
Джылашмагъа сой яхшы,
Сыйлашмагъа джат яхшы».
Афта кече, ай кече,
Яс, къайгъылар унутыла.
Эвде эр кес бель бувып,
Озь ишине тутуна.

8

Ильки байлыкъ – джан савлыкъ,
Экинджиси – тен савлыкъ,
Учюнджиси – юрт савлыкъ,
Дёртюнджиси – акъ явлыкъ.
Айлар оте авушып,
Йыллар оте йылышып.
Ана-мына дегендже,
Омюр кете савушып.

Яшайышта эр чагънынъ
Озь гъамы, озь бахты бар.
Эр тедбирнинъ, эр ишнинъ
Озь деври, озь вакъты бар.
Пишип еткен ашлыкъны
Къувамында ормалы.
Яхшы корьген ярынъны,
Озь вакътында сармалы.

* * *

Айлар кече, йыл кече,
Эр шей тюше изине...
Юкълаялмай бир гедже
Темирхан озь-озюне:
«Агъа, енге къолунда
Кунь корьгеним етер», – деп,
«Озь эркине эр бир къуш,
Озь далында отер», – деп,
Бир кунь чешме башында,
Акъшам ятсы арасы,
Къараргъанда уфукъта
Кечки танънынъ аласы,
Ача Темир къальбини
Озь койдеши Аслыгъа.
Къарар берип, кесен-кес
Эвленмеге шу къызгъа:
«Кадям, санъа айтаджакъ
Бир къач агъыз сёзюм бар.
Энди бизге, менимдже,
Айрылыкъ ёкъ, олюм бар.
Тек меним бу сёзюмни
Агъыр алма устюнъе.
Мен айтайым, сен динъле,
Умют догъсун гонълюме.
Истер эдим, мен санъа,
Омюрлик эш олмагъа,
Шу башымны башынънен,
Бир ястыкъкъа салмагъа.
Бакъ, сен кокке, йылдызгъа,
Ерге, айгъа, кунешке.
Эписи багълы икметнен
Бир сырдашкъа, бир эшке.
Ерде айван, кокте къуш,
Сувда балыкъ, Аслыхан,
Алайында бар бир ал,
Бир севдалыкъ, Аслыхан.
Разы олсанъ, къальбим сен,
Джаным сенсинъ, Аслыхан.
Козюм ачып кореджек
Ярым сенсинъ, Аслыхан.
Джавчы, къуда къоймайман

Мен бу иште арагъа.
Эки гонъюль бир болса,
Кошкке дёнер хараба.
Шимди, синълим, къайт эвге,
Яхшы этип, ойлап корь.
Тюшюн-ташын, тап сонъу
Анайынъдан сорап корь.
Ай ярыгъы – девлеттир,
Къыз арувы, Аслыхан.
Къайтармекен юзюмнинъ
Къыз арувы, Аслыхан?

* * *

Аслы олгъан хастаджан,
Назик, начар бир къызчыкъ.
Акъранлары ичинде
Корюмсиз бир наргизчик.
Тили татлы олса да,
Къаны сыджакъ, япышкъакъ.
Бурну сепкиль толса да,
Хош фиилли, гонълю акъ.
Он бир айлыкъ экенде,
Оксюз къалып бабадан,
Сабийликтен болюше
Яшав къахрин анаман.
Беш яшында иш этип,
Орьселене, къыйнала,
Анасынен бирликте
Эль къолунда хорлана.
Он яшына киргендже
Яз кунълери эзандан,
Къорукълай о бегининъ
Багъчасыны торгъайдан.
Он яшында отура
Тезьясынынъ огюне.
Байбикеге яз ве къыш
Кетен токъып дёгюне.
Патта-сатта терк этип,
Омрю солгъан эв ичин,
Той, джыйынгъа чыкъса да,
Чыкъа ана хатричюн.
Той, джыйынгъа чыкъса да,
Сары гульдай саргъайып,
Бир кенарда отура,
Даим оксюп, мугъайып.

* * *

Бир татлы сёз адамгъа –
Джан азыгъы дегенлер.
Бир аджджы сёз адамгъа –

Баш къазыгъы дегенлер.
Темирханнынъ теклифи
Аслыны пек шашырта.
Бу сыджакъ сѣз гонъюни
Юдже дагъдан ашырта.
Омрюнде чокъ ашшалыкъ
Корьгенчюндир, бельки де,
Аслыхан бу теклифке
Пек инанмай илькиде.
Лякин билип, Темирнинъ
Йигитлигин, мертлигин,
Козь огюне кетирип,
Онынъ ачыкъ бетлигин,
«Керчектир», – деп ишана,
Темирнинъ бу сѣзюне.
«Баш язысын – козь корер»,
Деп, рух бере озюне.
Деп, рух бере, амма сакът
Гонъюль ич де тынчымай.
Янып куйген юреги
Асретликке ялчымай.
Эвге кирсе, эв сыкъа,
Ёлгъа чыкъса, ёл сыкъа,
Агъласа да, кульсе де,
Юрек эп бир тарсыкъа.
Кундюзлери гъарип къыз,
Кирмеге ер тапалмай.
«Темир корип къалыр», – деп,
Кой ичинден оталмай.
Геджелери козь юммай,
Ята оны ойланып,
Тѣшегинде де чалкъа,
Де юзь-тѣбен айланып.
Козь огюнде джанлана
Къызлыкъ тасавурлары,
Козьяшындай темиз, пак
Дертли гонъюль сырлары.
Толкъунлана къальбинде
Ильк муаббет далгъасы.
Темирхандай йигитте
Олмаса да дамасы,
Осьмюрликтен гонъюни
Ялнъыз онъа бергенин,
Юрегинде тек оны,
Тек Темирни севгенин,
Шимди байгъуш пек агъыр
Гуна киби хатырлай.
Сандыракълы, къоркъулы
Ружа киби хатырлай.

* * *

Темир десенъ, он беш кунъ
Ичи-багъры дерт толып,
Аслыханнынъ джевабын
Беклеп, козю дѣрт олып,
Ахыр бир кунъ кеч мааль,
Къаш къараргъан вакъытта,
Янъы айнынъ орагъы
Сюзюльгенде батыда,
Бир балабан къошкъулакъ
Солакъ балы элинде,
Келип кире Темирхан
Аслыларнынъ эвине.
(О девирде яш йигит,
Къыз эвине кельгенде,
Бир аса бал кетириш
Адет эмиш эзельден).
Руху гъафиль Аслыхан
Корип оны буз-бузлай.
Эм къоркъа, эм севине,
Эм шаша, эм тызымлай.
Пешман эте козь-къулакъ
Олып турмагъанына.
Арт къапыдан зылдыр-зып
Чельге зуммагъанына.
Долдызындан кирген сонъ,
Энди напсын, лячаре.
Темирханны индемей
Къаршы ала бичаре.
Ана гъарип орьсенлей
Оджагъынынъ янында.
Отъмек къоя, аш къоя
Мусафирнинъ алдына.
Булар исе бакъалмай
Бир-бирининъ юзюне,
Отуралар индешмей,
Курсючикнинъ огюнде...
Мусафир бир фильджанчыкъ
Чай ичкен сонъ, къыз гъарип,
Юречиги таш къатып,
Чыкъа оны озгъарып.
Башы-козю айлана,
Дук-дук ура юреги.
Эеджандан, къоркъудан
Энип къалкъа кокреги.
«Сен къувет бер, Раббим!», – деп,
Тюшонмейип о ягъын.
Айтып бере Темирге
Азырлагъан джевабын:
«Темир агъам, недайын
Алгъышлайым мен сизни?
Геджесин кунъ эттинъиз,
Мен талийсиз оксюзнинъ.

«Бу не айтыр?», – дейсиздир.
Не айтырым мен сизге?
Куньдюз чыракъ якъа экен,
Кунь корьмеген кунь корьсе.
Он гулюмден бир гулюм
Ачмагъанын билесиз.
Бахыт манъа озь нуруны
Сачмагъанын коресиз.
Мен... Мен... Ялан не керек...
Даим сизни изледим.
Юрегимде тек сизинъ
Сыманъызны гизледим.
Энди сиз не десенъиз,
Эписине разыман...
Сиз бир кедай исенъиз,
Мен кедайнынъ сазыман...
Сиз бир фидан болсанъыз,
Мен фиданнынъ бир гулю.
Сиз бир къафес болсанъыз,
Мен – къафеснинъ бульбули.
Терен тамыр джиберген
Терек ельде майышмаз.
Сюймегенге сюйкенген,
Озь бахтына къавушмаз.
Эр дакъикъа азырман,
Сизмен янып куймеге.
Керек болса, сиз ичюн
Яш джанымны бермеге», –
Дей де, сеси богъулып,
Озюн озю туталмай,
Суса бирден Аслыхан,
Козь яшыны юталмай...
Темир динълеп отурып,
Шаша къызнынъ анъына.
Бу самимий сёзлерден
Джан ялгъана джанына.
Бир шей айтып севинтмек
Истесе де, Аслыны,
Келип бир шей тыкъыла
Богъазына анъсызын.
Байгъуш бир сёз айталмай,
Къальби оттай къабына.
Тез-тез сыкъып Аслынынъ
Эльчигини, айрыла.

9

Оксюз ольмез, чекишир,
Бир кунь келир, кунь корер.
Къара талий кимерде,
Оларны да кульдюрер...
Аслыханнен корюшип,

Бираз эсин джыйгъан сонъ,
Бутюн фикри-зикрини
Къыймазына къойгъан сонъ,
Тез-тез истеп къарарын
Кечирмеге омюрге,
Темир сёйлей мерамын,
Бир кунь эвдекилерге.
Эвдекилер эписи
Шашып къала бу ишке.
Тюшмейик, – деп, сакъынып,
Тильге, эмиш-демишке,
Ольчей, пиче, ойлана,
Не демеге бильмейлер.
Етим къызны Темирге
Ич де ляйыкъ корьмейлер.
Эмир: «Быракъ шу мазлум
Бичарени, иним!», – дей.
Умер: – «Къой, биз тапармыз
Сагъа гузель келин», – дей.
Чолпан: – «Бизге керекмей
Ондай чуллу келиндеш.
Ит масхара болырмыз
Эль-алемге кесен-кес.
Явур къанджыкъ Темирге
Илле этне эткендир.
Къанджыкъ итдай, шунынъчюн
Аркъасындан ерткендир», –
Деп, токътамай чанкильдеп,
Кие эвни башына.
Умер: «Болды!», – десе де,
Кяр этмей антдашына.
Туркан исе делидай
Севгеничюн яш къайнын,
Куньджиликтен индемей,
Ичке сакълай яныгъын.
Корюшалмагъанычюн
Темирханнен тенада,
Сиркеси сув котермей,
Тура къангъып кенарда.
Къыскъасы, бу тынч эвнинъ
Асты устьке кельсе де,
Джемийси бир агъыздан:
«Ляйыкъ дегиль!», – десе де,
Темир бузмай ниетин,
Къатты тура сёзюнде:
«Оль, йыкъыл, тек онъа баш
Къошаджакъман». Шу куньден
Темир беш-он достуны
Талакъагъа чагъырып,
Куньден-куньге юреги
Ашкъ отуна къабынып,
Бармакъ истеп, фикринде

Аслыхангъа ичкиев,
Эш-достларнен котере
Эки башлы тола эв.
Эвде исе, меселе
Баргъан сайын къызыша.
Барып-барып бу ишке
Якъын сой-соп къарыша.
Къартанайлар, битайлар
Тутунса да нязгъа,
Турканайнен Чолпанай
Ич де кельмей пиязгъа.
Ахыр бир кунь Эмирхан
Умерханнен къорада,
Къунан, дёнен, тайларгъа
Пичен берген арада:
«Айды, болды-боладжакъ,
Инатланып турмайыкъ.
Ботен ерде баланынь
Юрегини къырмайыкъ.
Эр бир къулнынъ насиби
Къысметинен кельгендир,
Бизлер ляйыкъ корьмесек,
Таньры ляйыкъ корьгендир»,
Дей де, лябид Темирнинъ
Истегине конелер.
«Биз дегиль, о яшайджакъ», –
Деп разылыкъ берелер.
Чолпан исе, кене де
Инатланып, тыртайып,
Эрке оськен башынен
Текедайын чортайып:
«Не япсаньыз, япынъыз,
Озьлеринъиз билерсиз.
Той биткен сонъ, хынаны
Артынъызгъа силерсиз», –
Деп турса да агъалар,
Башлай тойгъа тедарик.
Корюнгенде батыда
Ашур айы мубарек.
Эр ягъында той башлай,
Къой-къозулар союла.
Джемаатнынъ чокъусы
Той эвине джыйыла.
Къадынларнынъ бир къысмы
Денъеп келе аселет,
Корьмек истеп Темирнен
Енгесини бетме-бет.
Къош софралар къурула,
Кельген-кечкен буюра.
Къонакъларгъа, эш-досткъа
Баллы боза созула.
Къыз ягъы да: «Къарынджа –

Къарарынджа, алынджа», –
Деп беш-он къарт чагъырып,
Дуа бере алынджа...
Келин озю, козьлерин
Алайтырып, къамчылап,
Беклей тойнынъ сонъуны,
Юрегини авучлап.
Янынъдаки достлары
Онынъ кейфин арайлар.
Сачларыны де оре,
Де дагъыта, тарайлар.
Бири бакъа къондурып,
Чекесине фесини.
Бири къарай кийдирип,
Ал сахтиян местини.
Къызнынъ юзю кульсе де,
Къальби агълай акърындан.
Гедже корьген бир тюшю,
Ичте чыкъмай акълындан.
Ич дертини къызларнен
Болюшмеге тюшюнип,
Айтып бере оларгъа,
Къоркъунч, дешет тюшюни:
«Къызлар, къызлар, дюн гедже
Худжур бир тюш корьдим мен.
Джин-шайтанлар джурьмеген,
Сарп ерлерде джурьдим мен.
Сувдай ярыкъ бир гедже,
Тавда янъгъыз къалгъанман.
Санки дерсиз, пайнозюм
Мезаргъа ёл алгъанман.
Не япмагъа бильмейип,
Эр якъкъа баш ургъанда,
Чытырманлыкъ ичинде
Ёл тапалмай тургъанда,
Тюш десенъ тюш, анъсызын,
Къоркъудан джан талашып,
Келип къонды омзума,
Бир гогерджин баласы.
Бир олюмден къалгъандай,
Тени дыр-дыр къалтырай.
Ай ярыкъта козьлери
Садеф киби йылтырай.
Бу аджайип ишлерден,
Башта бираз шашырдым.
Сонъ тез-тез бу къушчыкъны
Кокрегиме яшырдым.
Мегер дейим, гъарипни
Къувгъан экен миявкъуш.
Пейда олды шу анъде
Бир аллене, бедат къуш.
Панджаларын чыкъарып,

Узериме атылды.
Мен юзюмни орытсем де,
Устюм-башым йыртылды.
Джан-алямет кьоркьудан,
Яман этип багъырдым.
Пек абдырап, ярдымгъа
Темирханны чагъырдым.
Кок гурьледи, сель кьуйды,
Йылдырымлар ойнады.
Темирханнынъ ерине,
Келип чыкьты бир джады.
Шу арада, бир эмчек
Баласынен кьолумда
Учып кеттим, еди кьат
Кокке, Кябе ёлуна.
Кябе ёлу дегени –
Акъ сют акъкьан ёл экен.
Чевре-чети сынъырсыз
Мавы сахра, чёлъ экен.
Сонъ не болды бильмеймен,
Башы, сонъу кьарышты.
Бир-биринен насылдыр
Албастылар тартышты.
Тюш десенъ тюш, сонъ бирден
Бастырыкьып уяндым.
Эвде корип озюмни,
Толу бир нефес алдым.
Бакъсам, кьасыр устюнде
Чалкьа тюшип яткьанман.
Сытмам бардай сыкьылып,
Кьан терлерге баткьанман»...
Кьызлар кьоркьа тюшелер
Бу нишарет руюдан.
Яхшылыкькьа джорайлар,
«Хайырдыр», – деп торадан.

* * *

Акъшам ола, кунъ кьона,
Къаш кьарара, ель тына.
Сув ичинде бакъалар
Йыр тешей яр эшкьына.
Бинълеп чыр-чыр мазинлер,
Бакъаларгъа зиль тутта.
Гульфиданлар эсирип,
Бульбуллерге гуль тутта.
Яры гедже авгъан сонъ,
Эснел, кьалгъып, керилип,
Чокъ лакъырды, оюндан,
Эзильгендже эзиллип,
Достлары: «Тур, Аслыхан,
Киев бала кельгендже,

Бираз чырым этейик,
Ильк танъ бельги бергендже», –
Деселер де, Аслыхан:
«Ёкь, ёкь, кьызлар, ичте де
Юкьум кельмей, сиз бираз
Янбашлангъыз шу ерде», –
Деп пенджерде алдында
Джагъын тиреп кьолуна,
Индемейип отура,
Бакъып Кябе ёлуна.
«Бу акъчиль ёл кьай етим
Сабийлернинъ рызкьы экен?
Кок юзюне сачрагъан,
Кьай ананынъ сютю экен?
Хайырмекен, шермекен,
Тюшюмде шай учкьаным?
Кябе ёлу ичинде
Сабийчикни кьучкьаным?» –
Деп тарсыкьа заваллы
Гедже корьген тюшюне.
Сарып ала тенини
Недайдыр бир ушюме.
Бувсанувдан козьлери
Козь яшына бурюне.
«Ах!» – дегенде, беллерсинъ,
Акъ джигери корюне.
Бахыттанмы, гьамданмы,
Толып таша кокреги.
Айгиди сен, эльмаздай
Темиз, саф кьыз юреги!..
Яшлыкь, яшлыкь, гурь яшлыкь!
Унтулырмы бу куньлер!
Козь огюнден кетерми
О агълавлар, кулювлер?..
Эр ягъында кьонакьлар
Кьонушалар тангъадже,
Аман-аман уфукьта
Чолпан йылдыз янгъандже.
Акъибет, той башынынъ
Зыкьысынен бираз даа,
Акъранлары, достлары,
Тап учюнджи хоразда,
Иляийнен, текбирнен
Пошу багълап белине,
Озгьаралар Темирни
Аслыларнынъ эвине.
Тына чалгъы-чагъана,
Сес-солукьлар савуша,
Эки асрет, ахыры
Бир-бирине кьавуша.

Къавушкъан сонъ эки къальп,
Шай этип бир-бирине,
Афта, айлар оларгъа
Бир кунъ киби корюне.
Кузь артындан къыш келе,
Докъсан чыкъа, кире март.
Пердалез да косътере
Озь кучюни бир къабат.
Кумюш туман къушана
Къартал къая джарлары,
Сом кумюшдай морара
Алтын дагънынъ къарлары.
Сюрюдеки къойлардай
Бир-бирине тыкъылшып,
Къай якъкъадыр ёл тута
Торс булутлар сыкъылшып.
Кок бозарып турса да,
Кунъ корюне базы бир.
Къыш суйрекли олса да,
Баарь енъе бары бир.
Кене башлай шырылдап,
Тынып къалгъан чокъракълар.
Кене куле, ешере
Къара, къонъур топракълар.
Эрте танъдан кечкедже
Къарылгъачлар пырылдап,
Ювачыкълар къуралар
Сачакъларда чырылдап.
Къарынларын тойдурып,
Балабан къакъ четинде
Юкълай дёрт-беш къаз бирер
Аякълары устюнде.
Асма юзюм тюбюнде
Гогерджинлер эгеше.
Анасындан айрылгъан
Къозучыкълар мелеше.
Чельде, къырда иш къайнай,
Койлю чезе якъасын.
Мухкем багълай атларнынъ
Хамут багъын, тогъасын.
Къарасабан ерлерге
Токъ урлукълар сачыла.
Аят-мемат огърунда
Кене куреш ачыла...
Куреш деген эр махлюкъ,
Осюмликке бир къанун.
Несиль къувмакъ, осьтюрмек,
Догъмакъ, ольмек кунъден-кунъ.
Аслы корип бар аят
Ирске багълы олгъанын,
Сезе бир кунъ озю де,

Эки къатлы олгъанын.
Заваллы эм севине,
Эм къоркъа, эм арлана,
Янакълары ал янакъ
Кираз киби аллана.
Шу кунъ узун гедженинъ
Зифир къаранлыгъында
Темирхангъа бильдире
Юкю барын къарнынъда.
Къоджа-къары севинчтен
Кирпик къакъмай чыкъалар,
Кулькю, шакъа, даванен,
Орталыкъны йыкъалар.
Темир истей, тонгъгучы –
Огъул бала олгъанын,
Къой ичине къашкъырдай,
Даим давур салгъанын.
Аслы исе, аксине,
Истей факъат къыз бала,
Акълы, фикри еринде,
Къол-аягъы тюз бала.
О кунъден сонъ, Аслынынъ
Гедже-кунъдюз къайгъысы -
Ола масум яврусы...
Ах, аналыкъ дуйгъусы!
Кольмек тике, такъие,
Къундакъ, ёргъан азырлай,
Озю исе, тек аджджы,
Экши, туршу арызлай.
Къач айдан сонъ, бир куню
Сезе къую къатында
Экинджи къальп ургъанын
Юрегининъ алтында.

* * *

Эр махлюкънынъ бир дерти:
Къой, эчкининъ – джан дерти.
Къасапнынъ – эт, ягъ дерти.
Джеллятларнынъ – къан дерти.
Чолпанайнен Турканнынъ
Юреклері битсе де,
Эрге тийгенлерине
Учь йылдан чокъ отъсе де,
Экиси де къан агълай
Геджелери акърындан.
Марум олып, аналыкъ,
Эвлят къуванч, бахтындан.
Бу яныкънынъ устюне
Янъы яныкъ догъгъаны,
Аслыхандай «чолпа»нынъ
Шайтип, юклю къалгъаны

Келиндешлер уйкѳусын
Даа да пек кѳачырта,
Асетчилик кѳуртларын
Даа яман кѳутурта.
Шай дер экеч, афта, ай
Тез-тез оте арадан.
Аслы коре бир огѳул,
Кѳашы, козю кѳарадан.
Манѳлайчыгѳы – ай киби,
Агѳызчыгѳы – оймакѳдай.
Без томбул тенчиги –
Кубу пишкен кѳаймакѳдай...
Эртеси кунь Аслынынѳ
Кѳуртулгѳанын бильгенлер,
Хатыр сорап, локѳсагѳа
Козѳайдынѳа кельгенлер:
«Тѳфу, машалла! Бакѳ огѳа,
Тыпкѳы кучюк Темирхан.
Санки дерсинѳ, тыгѳырып,
Тюшкен баба бурнундан», –
Деп локѳсанынѳ хатричюн,
Орѳсенлешип кѳалалар.
«Козѳ тиймесин, тѳфу!» – деп,
Назарлап да аалалар.
Келиндешлер кѳаршылай
Кѳонакѳларны «сайгѳынен»,
Кѳаве, шербет суналар,
Ичтен янып кѳайгѳынен.
Ичлери кир келинлер,
Эр кунь киби бугунѳ де,
Кѳозу киби темиз, саф
Аслыханнынѳ огѳюнде
Корюнелер индемез,
Аллякѳ, майлы мышыкѳдай,
Танѳ ярыгѳы огѳюнде
Акѳчилленген ышыкѳдай.
Аслы ята козѳ юмып,
Йылмайып озѳ еринде.
Акѳлы, фикри, юреги –
Эвлядында, эринде.
Гѳарип ана пек агѳыр
Ярыгѳанчюн козюни,
Бир айдан сонѳ, бир ѳрукѳ
Эплеп ала озюни.
Бала осе ананынѳ
Кѳучагѳында кѳымшанып,
Юкѳлагѳанда, дудагѳын
Чочайтырып, тамшанып.
Кѳыркѳ беш куньлюк олгѳанда,
Айырѳ эте анасын.
Беш бучукѳ ай толгѳанда,
Танып куле бабасын.

Бир кунь сабий Турканай
Енгесинден ятсырап:
«Инга-инга-инга», – деп,
Бирден яман абдырап,
Агѳлагѳанда, анасы:
«Балам, балам, бал татыр.
Балам осип еткен сонѳ,
Кѳызчыкѳларны алдатыр.
Томалачым, томпачым!
Сенсинѳ меним кѳуванчым.
Яшлыгѳымда – уютим,
Кѳартлыгѳымда – таянчым!», -
Деп такѳмакѳлап, огѳлуны
Кѳолларына алгѳаны,
Севип, охшап, кѳундакѳлап,
Ельбешикке салгѳаны,
Яман оте бу сефер
Турканайнен Чолпангѳа,
Янѳы баштан туз сепе,
Ашкѳынлангѳан ярагѳа.
Экиси де: «Бахт бизге
Кульмей», – деп кѳан кѳусалар,
Куньден-куньге сарара,
Чиркинлеше, азалар.
Аслы исе, аксине,
Сагѳламлаша кет-кете,
Дюльберлеше, тюзеле,
Узерине эт бите.
Джанбашлары толгѳаны
Антеринден сезиле.
Турканларнынѳ юреги
Бунѳа да пек эзиле.
Куньджюликтен кирмеге
Ер тапалмай ич бири.
«Ах!» – дегенде, от ташлай
Агѳызындан эр бири.
Акѳайларын пиязлап,
Геджеси ве куньдюзи,
Кѳурунтынен оларгѳа
Шатаплайлар Аслыны.
Санки эрге тийгени
Аслы ичюн джинает,
Санки эвлят корѳгени
Аналыкѳкѳа хиянет.
Ахыр сонѳу келинлер
Даим зеэр сачувдан,
Ичлерини бийлеген
Куньджюликтен, ачувдан,
Бир дакѳикѳа, бир саат
Туралмайып тегине,
Бир кунь акѳшам экиси
Кѳаргѳана ве сѳгюне:

«Токъта, токъта, сен къанджыкъ,
Бакъ тур, насыл отерсинъ.
Санъа бир иш кесейик,
Котералмай кетерсинъ!», -
Деп бирге ант ичелер
Аслыны ёкъ этмеге.
Чешит фитне, фесатнен
Башчыгына етмеге.

* * *

Эй, гонъюльчен окъуйыджым,
Талийдешим, аддашым!
Уйкен олсанъ – агъам, аптем,
Кучюк олсанъ – къардашым!
Икяемиз энди-энди
Къызды бизнен барабар.
Бинъ сатырын окъудынъ сен,
Учь бинъ сатыр даа бар.
Бильмейим, бу бейтлер санъа
Недай тесир ташлайджакъ?...
Булар... даа багъламасы,
Дестан... энди башлайджакъ.

11

Дагъ истеген – дагъ япар,
Багъ истеген – багъ япар,
Я озюнинъ раметли
Джандан азиз, къыйметли
Бабасынынъ сонъ арзу,
Васиетин унуткъан
Огъулар эль козюне,
Насыл бакъар догърудан?
Эмирханнен Умерхан
Тувгъанларнынъ зарынен,
Темирханнынъ еври-кунъ
Къыставынен, зорунен:
«Кеч олса, кеч олсун да,
Хайырлысы олсун», – деп, –
«Барсын, къарттан улускъа
Бир ядикяр къалсын», – деп,
Тутуналар ахыры,
Къурмагъа бир эн дивар.
Къартал къая джарына
Бойдан-бойгъа кенъ дивар.
Бу ишке, деп шеэрден
Секиз ташчы кетиртип,
Олгъан колюк-кедикни
Къурулышкъа бегитип,
«Бисмилля»нен башлайлар
Ольчемеге, чызмагъа.

Джар боюна юз къулач
Терен эндек къазмагъа.

* * *

Пакъыл киби, бу койге
Келе къала шу саба
Шагирдинен бирликте
Мешур Муслим шейхбаба.
Тюше Алла-мусафир
Бир софунынъ эвине,
Услулыкънен эльтиден
Билип ала огъуне.
Кой ичинде эр кимнинъ
Недай нефес алгъанын,
Келинлернинъ, къызларнынъ
Къайдай дерти олгъанын.
Эшите учъ келиндеш
Ортасында даваны,
Аслыханнынъ устюнде
Олгъан тартыш-къавгъаны.
Билип ала Турканнен
Чолпанайнынъ къахрини,
Эрге тийип, ич эвлят
Коралмагъанларыны.
Анълай ызым-сезимден
Оларнынъ пек байлыгъын.
Сезе молла бу иште
Тавлы къазанч барлыгъын.
Сабасына, девирни
Башлайым, – деп, – байлардан,
Зияретни аселет
Башлай Турканайлардан.
Киргенинен къапыдан
Башлай сена-дуагъа.
Эр кошеде невбетнен
Ятып-ятып турмагъа.
Джан-джединен уруна
Келинлернинъ козюндже,
Джин, шайтанны къувмагъа
Шуфлеп-пуфлеп, озюндже.
Дуалы сув ичире
Джез алами устюнден,
Сасыкъ тютси тютетип,
Эвни богъа тютюннен.
Китап ача, фал бакъа,
Севиндире, къоркъута.
Усталыкънен – сонъундан –
Насиаткъа тутуна:
«Дердинъизни коремен
Козюнъизде, къызларым.
Бар къабаат тек сизинъ

Озюньизде, кызыларым.
Аранъызгъа сокъулгъан
Аллякъ, айяр бир джады.
Дердинъизнинъ джемиси
Шу джадынынъ иджады.
О албасты туракеч,
Ич де эвлят корьмезсиз.
Башкъалардай баланынъ
Шырынлыгъын бильмезсиз.
Сезалмазсыз ичте де
Амилелик джефасын.
Сюралмазсыз омюрлик
Аналыкънынъ сефасын.
Эгер мурадынъызгъа
Истесенъиз иргеге,
Эр кес киби, аналыкъ
Къуванчыны корьмеге,
Азрет Али акъкына
Къыркъар алтын берирсиз.
Истегинъиз насыл тез
Аль олгъанын корерсиз».
Келиндешлер юректен
Шукюр этип Аллагъа,
«Кёр истеги – эки козь».
Япышалар моллагъа.
Шейхбабанынъ огюне
Къумач пешкир джаялар.
Экиси де севинип,
Къыркъар алтын саялар.
Шейх озюни сыкъмайып,
Алтынларны алгъан сонъ,
Джиддий тавур такъынып,
Кисесине салгъан сонъ,
Дей: «Энди сиз, кызыларым,
Манъа къулакъ салынъыз.
Эки эпли ташчыны,
Тез-тез сатып алынъыз.
Эр кунъ танъда, экиси
Сес-солукъсыз чыкъсынлар,
Бир кунъ эвель къалангъан
Таш диварны йыкъсынлар.
Лякин олсун эр аткъан
Адымлары ишке бап.
Ич бир кимсе сезмесин,
«Не шиш янсын, не кебап».
Къалгъанында, сонъ сизинъ
Ич ишинъиз олмасын,
Учь кунъ бою дивар тек
Эшилмейип къалмасын.
О ягъыны мен озюм
Не япарым, япарым,
О джадыны ёкъ этмек

Чаресини тапарым»...

* * *

Шейх айткъандай, келинлер
Бар кучьлерин салалар,
Эки ачкозь ташчыны,
Сатып эльге алалар.
Шу геджеси «паранынъ
Кучю – мына будыр», – деп.
Янъы исар эшиле,
Яр ашагъа гумбюрдеп.
Сабасына, халкъ буны
Корип, шашып къалалар.
Акъшамгъадже исарны
Кене къалап алалар.
Экинджи кунъ геджеси
Кене омрай бу исар.
Энди: «Ёкъ, – дей халкъ, – бунда
Бир илле бар, бир иш бар».
Кими коре бу иште –
Гунакярлыкъ азабы,
Кими коре – душманлыкъ,
Кими – танъры гъазабы.
Сабасына диварны
Кене мухкем къалайлар.
Корюльмеген бу алны
Яманлыкъкъа ёрайлар.
Меракълана бу ишнен,
Энди бар халкъ, бар авул.
Келишелер геджеге
Чыкъармагъа къаравул.
Лякин: «Къа, ким?», – дегенде,
Ич бир кимсе индемей.
Къоркъып Алла къахринден,
Ич бириси «мен!» – демей.
Бираздан сонъ: «Мен чыкъам», –
Дей кекелеп, бир киши.
Кимдир дейсиз?.. Диварны
Йыкъкъанлардан бириси...
Учюнджи кунъ, эльбетте,
Дивар кене эшиле.
Энди: «Бу бир келим», – деп,
Эр кес бум-буз кесиле.
Иш токътала, ташчылар
Къалгъыйлар къыр астында,
Агъа-ини учь догъмуш,
Йыкъыкъ дивар къатында,
Не япмагъа бильмейип,
Къоркъып, шашып туралар.
Ахыр, халкънынъ сёзюнен,
Шейхкъа баш уралар.

Шейх исе, халкъ, мени эп
 Ибадетте тапсын, – деп,
 Халкъ огюнде урьметим,
 Даа да пек артсын, – деп,
 Учъ кунъ эвель, энкъастан
 Аштан, сувдан вазгечип,
 Яткъан экен чыкъмайып,
 Ханесинде «хай!» чекип.
 Дёртюджи кунъ сабасы
 Чыкъса, абдест алмагъа,
 Беклей оны учъ йигит,
 Эв огюнде, азбарда.
 Молла озюн ич бир шей
 Бильмегендай корьсетип,
 Къулакъ сала оларнынъ
 Сёзлерине иш этип.
 Джар башында юзъ берген
 Ишке «шашып» отура.
 Эмирнинъ эр сёзюне:
 «Тевбе! Тевбе!», – деп тура.
 Олгъан ишни эшитип,
 Терен ойгъа далгъан сонъ,
 Эвлиялар рухуна,
 Дуа этип алгъан сонъ,
 Дей: «Бу – Танъры хышымы.
 Сизлер шимди барынъыз.
 Джемий халкъны кене де,
 Тез-тез ишке салынъыз.
 Шу ерчикни бир даа
 Котерсинлер озъ ара.
 Орта ерде къалдырып,
 Абдестликдай бир ара.
 Сиз барынъыз, мен кирип,
 Бакъып Келямуллагъа,
 Йылдызнаме акътарып,
 Сыгъынайым Аллагъа.
 Не бермеген Ярадан,
 Бельки, чаре тапармыз.
 Бу келимнинъ тюбюнден
 Бир шей этип чыкъармыз.
 Иш биткен сонъ, эр кеске:
 «Сабагъадже токътанъ», – день.
 «Дертке дерман тапмасакъ,
 Ишлеримиз бохтанъ», – день.
 Сонъ, шу ерден сылджымай,
 Тек озюнъиз къалынъыз.
 Яры гедже авгъан сонъ,
 Келип мени алынъыз».

Акъшам ола, кунъ къона,
 Къызыл чабакъ аллана.
 Уфукъ къангъа бояна,
 Елькъанатлар джанлана.
 Салкъын тюше, чыкъ къаплай
 Чечеклерни, отларны.
 Джылкъыджы къарт чыкъара
 Къулан чельге атларны.
 Йылдызлы кок озенге
 Джая пуллу орътюсин.
 Багъчаларда бульбуллер
 Тёшей асрет тюркюсин.
 Бульбуллерге эш олып,
 Чегерткилер чырылдай.
 Тосат-тосат ель эссе,
 Ешилъ ашлыкъ шувулдай.
 Арзу къоша мехринъе,
 Темиз ава къокъусы...
 Кимге тиер бойле яз
 Геджесининъ уйкъусы?

* * *

Джар башында, къурназ шейх
 Буюргъан иш биткен сонъ,
 Олип-талып ташчылар,
 Койге къайтып кеткен сонъ,
 Шейх айткъандай, учъ догъмуш,
 Тек озълери къалалар.
 Беклеп яры геджени,
 Бир четте тын алалар.

* * *

Яры гедже. Кой чым-чырт.
 Эр бир махлюкъ уйкъуда.
 Тек Аслыхан юкъламай,
 Тек о гъарип къайгъыда.
 Тынч геджеден байылып,
 Отлар биле буюкъкъан.
 Аслы исе козь юммай,
 Яврусина сыйыкъкъан.
 Яткъан ерде юреги
 Негедир пек окътала.
 Бакъып ята козь алмай,
 Диварда бир нокътагъа.
 «Къайда къалды, аджеп?», – деп,
 Ойлай байгъуш эрини.
 Гонълю бир шей сезгендай,
 Пек арызлай Темирни...

Темир исе, бу аньде
Етелеклеп бир деве,
Ашыкъа джар башындан
Софу къартнынъ эвине.
Тёр пенджереве огюнде:
– Эй, шейхбаба, шейхбаба! –
Деп, хурулдап юкълагъан
Муслим шейхны уянта.
Эснел чыкъкъан молланы
Девесине минсетип,
Къаранлыкъта айванны,
Алпан-талпан юрьсетип,
Алып чыкъа кестирме
Ёлчыкътан джар башына.
Молла тюшип, элини
Къойып исар ташына:
«Эвлятларым, бу ишке,
Мен де яман шаштым, – дей.
– Сизлер келип кеткен сонъ,
Йылдызнаме ачтым, – дей.
– Тюшонгеним акъ чыкъты,
Догъру ёлдан сапкъансыз.
Башынъызгъа беляны
Озьлеринъиз тапкъансыз.
Билер-бильмез олгъансыз
Джын-шайтанлар алетини.
Эвинъизнинъ ичинини
Туткъан танъры лянетини.
Союнъызда къайсыдыр
Къадын ёлун шашыргъан.
Эшшешаду бин Вешваш
Деген джинге баш ургъан.
Догърусуну айтмакъ кучъ,
Эвель Алла, сонъ Алла.
Айтып башлап, къайтмакъ кучъ,
Веля – гъалип – иллялла.
Энди тез-тез атмакъчюн
Башынъыздан къаргъышны,
Къурбан бермек керексиз
Къыскъаякълы бир киши.
Эгер о – бу, деп къоркъып,
Дёрт бир якъкъа бурсанъыз,
Оладжакъ иш олгъан сонъ,
Бургъучланып турсанъыз,
Эшшешуллиля, шу кунъ
Чарпынырсыз, олерсиз.
Гунанъызнынъ эджирин
Джеэннемде телерсиз...
Ярын саба илькиде,
Къыскъаякълы джинсинден,
Ким де кельсе шу ерге
Озь аягъы, ырзынен,

Кимлигине бакъмайып,
Чыкъып тез-тез огюне,
Алып теслим этинъиз,
Ташчыларнынъ элине.
Ташчылар да бойсунып,
Танъры эври, кучюне,
Къаласынлар тирилей
Оны дивар ичине...
Шимди исе, тайпынмай,
Шу ерчикте турынъыз,
Тек, Худайым сакъласын,
Ачылмасын сырынъыз.
Сыр ачылса, Ярадан
Эр джезагъа къадирдир...
Эр бендининъ юрегини,
Худайыма садырдыр.
Мен уджреме къайтайым,
Сиз уюнъыз намазгъа.
Хулюс къальпнен башланъыз,
Ярадангъа ниязгъа.
Эвель Алла, сонъ Алла,
Акъ шефкъаты дерендир.
Огъулларым, иншалла,
Мевлям бизге керемдир».
Бу сёзлерден йигитлер,
Дыр-дыр титреп къалалар.
Бир сёз айтмакъ къаякъта,
Зорнен нефес алалар...
Вакъты иле туякънен
Тавда ёлбарс авлагъан,
Къыш кунълери таякънен
Чельде борю къувлагъан,
Йигитлерни къоркъута
Бугунъ танъры гъазабы.
Синъирлерни сарсыта,
Ёкъ джеэннем азабы...
Айгиди, сиз, хурафат
Зеэринен сарушлар!
Айгиди, сиз, молла, шейх
Къурбанлары байгъушлар!

* * *

«Мен къайтайым, – дей молла, –
Сизлер замет этменъиз.
Энди тек шу ерчиктен
Бир адым чет кетменъиз.
Акъ-Таалыгъа эманет
Къалдыраман сизлерни.
Раббим еври-машерде
Ярлыгъасын бизлерни!», –
Деп Муслим шейх бир озю

Къайта койге ашыкъып,
Шырын, татлы уйкъудан
Къалгъанына тарсыкъып.
Койде тюшип деведен,
Давул къую огюнде,
Пысып бара мышыкъдай,
Чолпанларнынъ эвине.
Яваш-яваш оксюрип,
Чолпанайны уянта.
Онъа джемий ишлерни,
Бирер-бирер анълата:
«Ярын саба эвден баш
Чыкъарманъыз, сакъын! – дей, –
Кунъдешинъиз джадынынъ
Куню, сааты якъын», – дей.

* * *

Къырда исе, учъ догъмуш,
Не олгъанын билалмай,
Айнеджи шейх сѣзюнден
Озьлерине келалмай,
Акъ эмрине бойсунып,
Отуралар намазгъа.
Хулос къальпнен башлайлар
Дуа-сена, ниязгъа...
Айгиди, сиз хурафат
Зеэринен сарушлар!
Айгиди, сиз молла, шейх
Къурбанлары байгъушлар!

13

Дюнъа деген джефа экен,
Яхшыларгъа джурюм ёкъ.
Дюнъа деген сефа экен,
Яманларгъа олюм ёкъ.
Бир эвде – ур патласын
Оюн-кульгю, той-дюгюн.
Дигер эвде – фелякет,
Къайгъы, матем евми-кунъ.
Бири – отъмек тапалмай,
Бир кере еп тоймагъа.
Дигери – ер тапалмай,
Парасыны къоймагъа.
Кимисининъ – козю ёкъ
Халкъ гъамыны коръмеге.
Кимисининъ – акъкъы ёкъ
Эджелинен ольмеге...

* * *

Шу гъамлы яз геджеси,
Яры гедже авгъанда,
Учъ догъмушны тёпедде,
Джин-шайтанлар бувгъанда,
Яшын яшнап, кок гурьлеп,
Къуя чилле ягъмуры.
Селли ягъмур тазерте
Койнинъ эр бир ягъыны.
Дерсинъ, бу сель кимгедир,
Кокнинъ сонъки бахшышы.
Бу гудюрди кимгедир,
Кокнинъ лянет, къаргъышы.
Ийип кельген сагъанакъ,
Ерни яхшы ювгъан сонъ,
Сонъ авушып къыблагъа,
Яваш-яваш тынгъан сонъ:
«Айя-айя-айясы,
Къачан тиер файдасы?
Яз тиймесе, къыш тиер,
Бейбарсымнынъ файдасы.
Къочанайым юкъласын,
Къырмызы гуллер къокъласын.
Ят багърына синъген сонъ,
Анайчыгъын ёкъласын...», –
Деп огълуны юкълатып,
Аслыхан: «Ах, балам!», – деп,
Чыкъа тышкъа яваштан,
«Уянмасын анам», – деп.
Тез-тез тюше котерип,
Гугюмлерин къолуна,
Талийини кульдюрген
Сырлы чешме ёлуна...
Сырлы чешме дередде,
Тап озеннинъ къатында.
Аслыларнынъ эвельки
Джампик эви артында...
– Алла, Алла, Аслыхан,
Саба къаранлыгъында,
Не аджеле ишинъ бар,
Узакъ чешме янында?
Балалыгъынъ тюштими
«Пат!», – деп бирден эсинъе?
Яман бир тюш коръдинъми
Ёкъса, гедже тюшюнде?
Ёкъса, Сырлы чешменинъ
Суву дертке девамы?...
Эсинъдеми эткенинъ,
Ёкъса ки, бир руюмы?
Не ишинъ бар геджелей,
Койнинъ бу сарп ёлунда?
Акъыл етмей ич те де,
Къыз баланынъ сырына.

* * *

Тез-тез юрип Аслыхан
Ете чешме башына,
Гугюмлерин пышылдап,
Къоя текне ташына.
Къаранлыкъта чешменинъ
Шылдыр-шылдыр акъкъаны,
Сувнынъ мермер текнеден
Сызып, ерге саркъкъаны
Джанландыра Аслынынъ
Къальбинде бир акъшамны –
Темир севги арз эткен
Унутылмаз дакъкъаны.
Темирханнынъ: «Бакъ, кадиям,
Санъа бир къач сёзюм бар.
Энди бизге, менимдже,
Айрылыкъ ёкъ, олюм бар.
Разы олсанъ, къальбим – сен,
Джаным – сенсинъ, Аслыхан.
Козюм ачып кореджек
Ярым – сенсинъ, Аслыхан.
Ай ярыгъы – девлеттир,
Къыз арувы, Аслыхан.
Къайтармекен юзюмнинъ
Къызарувы, Аслыхан?! –
Деген сыджакъ сёзлерни –
Къальби джоша, эзиле –
Бу ерчикте шимди де
Эшиткендай сезиле.
Яшайышнынъ леззетин
Ильк шу ерде таткъанын,
Севгилисин шу чешме
Янчыгъында тапкъанын.
Шимди гъарип ис эте
Энъ буюк бир акъдайын.
Энъ севимли къулларгъа
Насип олгъан бахтдайын.
Джошкъунлыкътан богъулып,
Козьлерининъ яшына,
Таяй къызгъын янагъын
Сувукъ мермер ташына.
Бахттанмы, гъамданмы,
Энип, къалкъа кокреги.
Айгиди, сен, козьяшдай
Темиз, пакъ къыз юреги!

* * *

Бираздан сонъ Аслыхан
Тез-тез келип озюне,

Гугюмлерин толдурып,
Тюше кельген изине.
Сырлы чешме сувуны
Эвге келип, къыздырып,
Кире тёрде одагъа
Сачларыны тоздурьп.
Чеклеп ичтен къапыны,
Курсючикке союна.
Челеклерге сув ашлап,
Яш баладай ювуна.
Сувда корип суретин,
Озь-озюне сукълана.
Бакъып пембе тенине,
Гъурурлана, зевкълана.
Бир вакъытта хастаджан,
Назик, начар бу къызчыкъ,
Акъранлары ичинде
Корюмсиз бир наргюзчик,
Шимди къанча севинсе,
Севинмеге акъкъы бар.
Келиндешлер огюнде
Керильмеге вакъты бар.
Мемелери, беллерсинъ,
Кийик яйла гульчиги.
Индже, назик бельчиги,
Дерсинъ, джейран бельчиги.
Сом кумюшдай омузлар –
Бир коръмеси юз алтын.
Алтын макъас джамызлар –
Устемеси бинъ алтын.
Янбашлары толушкъан,
Къарынчыгъы тегерек.
Санки дерсинъ, алемге
Коктен энген бир мелек.
Баштан-аякъ гуль къокъуп,
Чыкъа Аслы ювунып.
Кефин киби бем-безд
Силеджекке бурюнип.
Кие кетен эн кольмек,
Ал келинлик фистанын.
Йипек къайтан тутулгъан
Мор чабувлы къафтанын.
Джыйышына, тарана,
Кузъгючиги огюнде,
Недайдыр бир енгиллик
Сезип бугунъ юзюнде.
Темирлерге уйлелик
Одыр-будыр азырлай.
Отъмек, согъан, сарымсакъ,
Пенир, къакъач, къазыдай
Ниметлерни сала бир
Буюкче йип торбагъа.

Ала бир де кьошкюлакь,
Толдурып баш бозагъа.
Опип яваш Бейбарсны,
Орьселене, ашыкъа,
Къушлукъкъадже кечикмей
Бармагъа джар башына...
Не ичюндир, къызынынъ
Бугунъ раатсыз олгъанын,
Арекети, юрюши
Башкъалашып къалгъанын
Сезип тургъан анасы,
Аслыхангъа ялынып:
«Сен ят, къызым, раатлан,
Сесинъ къалгъан къарылып.
Юзюнь, козюнь къызаргъан,
Сувукъ тийген, бир сёзсюз.
Бир кунъ ятсанъ, турарсынъ
Сарымсакъдай тендююст.
Сен ят, сенинъ еринъе
Мен барарман, къызчыгъым!
Сёзлеримни къайтарма,
Ялвараман, къызчыгъым!» –
Деп турса да, заркъылып,
Аслыхан: «Ёкъ, анайым,
Мен арувман, багъышла,
Бугунъ озюм барайым.
Шу эшилген исарны
Корейим озь козюмнен.
Эвге алып къайтайым
Темирханни озюмнен.
Бу белядан сонъ онынъ
Башы яман къабакътыр.
Барып гонълюн котерсем,
Анайчыгъым, саваптыр.
Сиз, Бейбарсчыкъ уянса,
Битай, торун – экинъиз,
Бизни къаршыламагъа
Сув боюна келинъиз», –
Деп чар-чабик башына
Марамасын япынып,
Джар башына ёл тута,
Янгъан откъа къабынып.
Тез-тез оте окъунып,
Мезарлыкънынъ къатындан.
Санки дерсинъ, гъарипни,
Кимдир къува артындан.

14

Эй, гонъюльчен, окъуйыджым,
Талийдашым, аддашым!
Уйкен олсанъ – агъам, аптем,

Кучюк олсанъ – къардашым!
Тувгъан тильнинъ тюпсюз, зенгин
Къазнасыны саралап,
Бу эсерни, тек санъа деп,
Башладым мен къаралап.
Козь – юрекнинъ кузгюси, – деп
Бакъып халкънынъ козюне,
Джуля бердим дестаныма
Халкъымнынъ чын сёзюнен.
Эмирлерге кьошып сени,
Коп ерлерде юрьсеттим.
Мумкюн къадар, адамларнынъ
Чешитлерин корьсеттим.
Таныш эттим китапнынъ баш
Къараманы Аслынен.
Фаджианынъ энъ аятий,
Энъ инсаний фаслынен...
Шимди исе, дестанымнынъ
Сонъки бейтин язмаздан,
Санъа бир къач теклифим бар,
Сонъ нокътасын кьоймаздан.
Дестанымны бу ергедже
Окъугъан сонъ, бельки сен,
Безип, эснел: «Не де узун
Бир шей...», – дерсинъ ичинъден.
Ола билир, макъсадымны
Ильмейип ич назаргъа,
Элинъдеки китабымны
Ыргъытырсынъ кенаргъа.
Я да, окъуп башлагъан сонъ,
Эсерни ильк бетинден,
Тап сонъуна чыкъмагъандже
Быракъмазсынъ элинъден.
Аслыханнынъ такъдирине
Гонълюнъ сызлар, хорланыр.
Темирхангъа джевабыны
Окъуп, козюнь торланыр.
Тез-тез окъуп бильмек истеп,
Аслынынъ сонъ кунълерин,
Сабрынъ тюгер, окъумагъа
Дестаннынъ сонъ сёзлерин...
Окъуйыджым, бу эсерни
Насыл къаршы алсанъ ал.
Истер окюн, истер севин,
Истер мени сёгип сал.
Аджджы, татлы эр сёзюньни
Динълемеге азырман.
Мектюп язсанъ, санъа джевап
Бермеге де разыман.
Амма барып, «китабынъда
Фелян-фистан ёкъ», – десенъ.
«Очоч-Мочоч, Чачор-Мачор,

Мачав-Чачав ёкъ», – десенъ,
Не япайым, окъуйыджым,
Элимден шу кельгени.
Демек, токбал акъылымнынъ,
Шунча экен бильгени...
Къыскъасы, бу акъта насыл
Олса-олсун меслегинъ,
Шимди, достум, меним сенден
Екяне бир истегим –
Сонъунадже окъуп чыкъып,
Шу быралкъы эсерни:
«Тилимиз пек зенгин экен!», –
Десенъ, манъа етерли.
Эбет зенгин, акъраны аз,
Рус тилиндай гурьликте,
Татлылыкъта, саделикте,
Назикликте, тюзликте.
Бу зенгин тиль халкъымызнынъ
Къальп севинчи, фигъаны.
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энъ чечекли фиданы.
Меним ишим – шу фидандан,
Сюсю гуллерин термек.
Сонъ, олардан демет япып,
Къайтып, халкъыма бермек...
Мында бар кузь гузеллиги,
Далгъаларнынъ океси.
Сааръ вакъты тазелиги,
Геджелернинъ бусеси.
Ешилъ ашлыкъ шувултысы,
Ыс къокъусы бар мында.
Мукъаддераты бу тильнинъ –
Яш келинлер багърында.
Мында, асрет аналарнынъ
Беддуаасы, дуасы.
Мында Бейбарс, Бораларнынъ
Икътидары, деасы.
Джайыкъбаштан эскен ельнинъ
Талгъынлыгъы – бу тильде.
Яралангъан шаин къушнынъ
Чылгъынлыгъы – бу тильде.
Бу тильден кучъ, гыда алгъан
Бозйигитнинъ джоравы.
Менъли-Сулув къартанайнынъ
Чорасына джылавы...
Бир чокъ медений халкъларда
Олгъан киби, бизим де,
Иште, бойле къазнамыз бар
Элимизде бугунде.
Бу тиль, достум, меним, сенинъ,
Халкъымызнынъ анъына,
Юрегине, зеинине,

Дамарына, къанына
Синъген сабий чагъымызда
Анамызнынъ сютюнен.
«Айнени»нинъ татлы, шырын
Эзгисинен, бейтинен.
Севингенде, къуванчыны,
Халкъ, бу тильде бильдирген.
Тарсыкъкъанда, яныгъыны,
Кене шунен сёндюрген.
Бинъ йыл бурун, халкъ бу тильде
Табынгъан Алласына.
Къальбини, бу тильде ачкъан
Ашыкъ-машукъасына.
Секиз юз йыл бундан алдын,
Къырымлы Махмуд Къасым,
Кефедде, бу тильде язгъан
«Юсуф ве Зулейха»сын.
Еди юз йыл эвель, бу тиль,
Халкъара тиль танылгъан.
Дипломатлар бизим тильни
Огрнемге ынтылгъан.
Бинъ алты юз сенелери,
Шаире Лейля бикеч,
Къомшуларда, дегиль къадын,
Эр шаирлер ёкъ экеч,
Якъын шаркънынъ тюркий шаир
Мушаирелеринде,
Бейт токъувда, пек чокъларын
Чыкъармагъан огюне...
Бир кунъ бойле бир ярышта,
Саделикни ред эткен,
Хайям киби, ялнъыз шарап
Мезелерни медх эткен
Оппа, мамур шаирлерге,
Кулькю, шакъа, къората
Арасында, Лейля бикеч
Юзьлерине къарата:
«Ийшу-нуше нимет долу
Софрая гозъ атмагъил,
Аят зевкъы, ферахлыгъы
Гельмез, ялнъыз бу иле.
Бакъ, сен ляле гиби сюсю,
Нарын чичек, шукранле,
Бутюн омрю гыдаланыр,
Факъат согъан, сув иле», –
Деп, медх эткен къанааткяр,
Сюсю, нарын лялесин.
Саф эдебий тилимизнинъ
Гурьлетип шелялесин...
Сонъ, буларны биле турып,
Насыл этип, джошмайым?
Насыл этип, гъурурланып,

Севинмейим, ташмайым?
Сен де, буны эшиткен сонъ,
Насыл этип, джошмазсынъ?
Юрегинъ таш дегиль исе,
Севинмезсинъ, ташмазсынъ?
Озь алымджа, мен шунынъчюн,
Гедже-кундюз урунып,
Шиириме сёз джеверин,
Шу къазнадан къыдырып,
Эр сатырым яшкъа-къарткъа,
Анълайышлы олсун, – деп,
Бу асыл тиль яш несильнинъ
Димагъына толсун, – деп,
Кениш къыпчакъ дерьясынен,
Толу нефес аламан.
Чюнки, мен де, шу дерьянынъ
Бир тамчысы оламан.

* * *

Омюр – бир ёл: гультадж, хамут,
Къайгъы, къуванч, эрк, зулум,
Кульгю, козьяш, бешик, табут;
«Юрьме, къулум!», «Юрь, къулум!».
Омюр – токълукъ ве ихтиядж,
Ёкъуш – эниш, матем – бахт.
Бу – исбаткъа ич де мухтадж
Олмагъан бир акъикъат.
Тек кульгюнен аят кульмез,
Козьяш ёлдаш олмаса.
Кузь гонъджеси яшав корьмез,
Яз гуллери солмаса.
Догъгъан олер, чыкъкъан энер,
Кульген агълар, бу – къанун.
Падшалыкълар кульге дёнер,
Къуллар узер бугъавын...
Бу къанунны азм эталмаз
Догъмаз бурун ольгенлер.
«Ер Алласы», – деп чокъ йыллар
Сталинни бильгенлер.
Бу къанунгъа къаршы чыкъар
Конъюнктурджы джумранлар.
Баргъан ери сокъур олса,
Бир козюни къымгъанлар...
Бир яызджы эсеринде
«Акътабан»ны кишнетсе,
Шииринде «далгъа» я да
«Денъиз» сёзюн ишлетсе,
«Бакъ, сен, халкъкъа Ватаныны
Хатырлата бу эриф!», –
Деп «донос»лар язып башлар,
Бойле типлер когерип.

Базартеси радиодан
«Орнынъ ёлу» йырланса,
«Шу Ялтадан таш юкленсе»,
«Дертли къавал» агъласа,
Шу дакъкъасы башлар Джумран
«Анонимка» язмагъа.
«Мында душман къолу бар», – деп,
Халкъкъа чукъур къазмагъа.
Я да дейик, бир тарихчы
А. Медиев акъкъында
Бир макъале язса, сексен
Сенелиги вакътында,
«Чар Думасы депутатын
Макътай душман ялагъы...»,
Деп Органгъа донос ёллар
Бу ялтакълар ялтагъы.
Олар ичюн Медиевдай
Улу зат да – мунафыкъ.
Медиевге Ленин берген
Мусбет ад да бир капик...
Бу къавмнынъ джеми иши –
Миллий рухны богъувда.
Медениет, эдебият
Ишимизни йыкъувда.
Оларгъа тек видждансызлыкъ,
Пуштлукъ олса олгъаны.
Донос ичюн копче сахта
«Достлукъ» олса олгъаны.
Бу тарафта, истер яшлыкъ
«Миллий рух» не, бильмесин,
Озь Ватаны, озь тарихы,
Озь тиличюн куймесин,
Бу къавмнынъ оларнен ич
Алякъасы, иши ёкъ.
Тек озь эви аман къалсын,
Тек озь къарны олсун токъ...
Бугунъ Ватан асретлиги
Бизни якъып-йыкъкъанда,
Адалет, акъикъат ичюн
Акълы талап чыкъкъанда,
Темиз сувны буландырмакъ
Бойлелернинъ ниети...
Бу – оларгъа Сталиннинъ
Ташлап кеткен иллети.

15

«Бир яман инджир кесер,
Эки яман чылбыр кесер,
Учь яман эль беришсе,
Тиллеринен зынджыр кесер».
Чилле танъы бозарып,

Къаранлыкъны богъгъан сонъ,
Ягъмурдан сонъ кызарып,
Алтын кунеш догъгъан сонъ,
Яваш-яваш ташчылар,
Джар башына джыйыла.
Шегирдинен молла да
Келип джапкъа къурула.
Агъа-къардаш – учъ тувгъан
Ач, уйкъусыз, медарсыз,
Девлетлининъ сёзюнден
Къоркъып кетип, къарарсыз,
Асабланып юрелер
Тильсиз дивар боюнда,
Козьлерини бакърайтып,
Койнинъ узакъ ёлуна...
Чокъ кечмеден авлакъта
Пейда ола бир къадын.
Дерсинъ, байгъуш, сабадан
Излеп чыкъкъан мурадын.
Шай дер экеч, адамнынъ
Этин-тенин титретип,
Шейхбабанынъ шегирди –
Кутюк киби торс эриф
Башлай титис сесинен
Кетирмеге салават.
Шейх да ачып, къолларын:
«Эй, муслимин, джемаат!
Вакъыт кельди Худагъа
Борджунъызны бермеге,
Гунанъызнынъ устюни
Къурбан берип орытмеге.
Билер-бильмез олгъансыз
Джин-шайтанлар алети.
Коюнъизнинъ ичини
Туткъан танъры лянетни.
Ичинъизде къайсыдыр
Къадын ёлун шашыргъан,
Эшшеддаду бин Вешваш
Деген джинге баш ургъан.
Энди тез-тез атмакъчюн
Башынъыздан лянетни,
Къурбан бермек керексиз
Келеяткъан иллетни.
Эй, муслимин, бойсунып,
Танъры эмри, кучюне,
Шу къадынны къаланъыз,
Шу таш дивар ичине.
Эгер «Ых-мых», – деп турып,
О якъ-бу якъ бурсанъыз,
Оладжакъ иш олгъан сонъ,
Бурчанланып турсанъыз,
Эшшедулилля, шу саат

Чарпынырсыз, олерсиз.
Гунанъызнынъ эджирин
Джеэннемде телерсиз.
Эвель Алла, сонъ Алла
Багъышласын сизлерни!
Евми-машер кунюнде,
Ярлыгъасын сизлерни!», –
Деп, геджеки сёзлерин
Бугунъ кене текрарлай.
Эмир исе къоркъудан
Ташчыларны зыкъарлай.
Агъа-ини – учъ догъмуш,
Къулакъ – шейхте, козь – ёлда,
Къоркъып, къатып туралар
Учурым джар боюнда.
«Келеяткъан бу къадын –
Бааръмекен, кузьмекен?
Озь джанына къаст эткен
Келинмекен, къызмекен?», –
Деп, Темирхан, озюндже
Чешит ойгъа далгъанда,
«Барып, Аслым олмасын», –
Деп, шубеге къалгъанда,
Танып бирден ёл бою
Келеяткъан Аслыны,
Ура ерге озюни,
Джоятып акълыны...
Эсин бираз джыйгъан сонъ,
Гъарип къоркъа, шашыра,
Етип кельген эялы –
Аслысына атыла.
Гольбугъадай окюрп,
Агълай, куле, оксюне,
Бир агъыз сёз айталмай,
Баса оны коксюне.
Охшай, опе сачларын,
Янакъларын, козьлерин,
Ерге чёкип, къучакълай
Аякъларын, тизлерин.
Аслы исе эрине
Не олгъанын билалмай,
Шакъалыгъын, чынлыгъын
Ич фаркъына баралмай:
«Вай, напайым, анайым!», –
Деп утанып, кызарып,
Ер ярылса, тап ерге
Киреджекдай бозарып:
«Темир, Темир, неге шай
Окелендинъ пек, джаным?
Ал озюньни элинъе,
Этме, джаным, кель, джаным!
Акъай деген, эр даим

Озь кучюне саиптир.
Кимден-кимден, девлетли
Шейхбабадан айыптыр», –
Деп бакъса да, Темирхан
Текмилъ джойып акълыны,
Ташчыларнынъ къолуна
Теслим эте Аслыны...
Озю кулип, делирип,
Давур салып этрафкъа,
Чыкъып кете Меджнундай,
Башы бакъкъан тарафкъа...

* * *

Ах, Темирхан, башынъны
Алып чыкъып кеткендже,
Джандан татлы Аслынъны
Шайтип къурбан эткендже,
Япышып шу молланынъ
Сакъалына, сачына,
Салмайсынъмы сопанен:
«Ма, санъа!», – деп башына?
Демир, челик бир къалкъан
Олмайсынъмы Аслынъа?..
Ах, Темирхан, Темирхан,
Языкъ сенинъ адынъа!..

* * *

Къалавджылар бу мутхиш
Фаджианы козетип,
Явур шейхнынъ эмрини,
Акъ эми деп укм этип,
Къоркъып Танъры хышмындан,
Япышалар къадынъга.
Сюйреп алып келелер
Таш диварнынъ къатына.
Аслыхан: «Эй, агъалар,
Бираз сабыр эйленъиз!
Темирханъга не олды?
Къайда кетти? Сёйленъиз!
Бу не зий-чув, къыямет;
Менден ничюн гизлейсиз?
Мени къайда тарткъычлай,
Не япмагъа истейсиз?
Шейх азретим, бу насыл
Эджель-къаза башыма?», –
Деп турса да заваллы,
Богъулып козь яшына,
Къулакъ асмай Муслим шейх,
Къурбанынынъ сёзюне.
Шегирдине баш сильтей,

«Яш» кетирип козине.
Шегирт бирден атылып,
Къапкъач этип Аслыны,
Эфсаненинъ ачтыра
Энъ ахыргъы фаслыны.
«Анам! Бабам!», – дедиртмей,
Заваллыны къоркъутып,
Ачыкъ къалгъан аранынъ
Ортасына отуртып,
Ташчыларгъа буюра,
Кениш дивар урмагъа.
Тири, сап-сагъ адамгъа
Таштан табут къурмагъа...
Къайнагъалар эралмай
Ич бу ишнинъ аслына,
Утаналар бакъмагъа
Келинлери Аслыгъа.
Шейх исе, бу пытракълы
Иштен, эмиш, къыйналып,
«Заметине» Эмирден
Элли алтын акъ алып,
Окъуп кетюв алдындан,
Бир къач сюре, бер Алла,
Шегирдинен бирликте,
Къомшу койге ёл ала.

16

«Факъырлыкъ яман шей, синълим,
Энъ тувгъанынъ ят болыр.
Янъгъызлыкъ яман шей, синълим,
Догъру сёзюнъ мат болыр».
Темирханнынъ делирип,
Окюрюклемесинден,
Титис чырай шегиртнинъ
Джекириклемесинден,
Эсин джойгъан Аслыхан,
Келип тез-тез озюне,
Бакъа йыргыкъ къафтаны,
Сыдырылгъан тизине.
Дёгмелери узюльген
Коксюн ортып, догърулап,
Олып кечкен шейлерни,
Бирлей-бирлей хатырлай,
Сезе гъарип, бу иште
Бир дубара олгъанын.
Тургъан ерде, бу мутхиш
Фаджиагъа къалгъанын.
Лякин акъкъу ичинде
Къузгъун олгъан бу апсын,
Къыскъаякълы башынен
Бир озъчиги не япсын?

Темир келир, – деп турса,
Темиринден нишан ёкъ.
Башкъасына ишанса,
Ишанмагъа инсан ёкъ.
Чаресизден Аслыхан,
Дешет сарып ичине,
Ташчыларгъа ялвара,
Топлап сонъки кучюни:
«Эй, сайгъылы агъалар!
Ишке конюк акъайлар!
Меним киби къальби къан,
Гонъю сёнюк акъайлар!
Джаным, Алла ашкъына,
Бираз сабыр эйленгиз!
Мен гъарипнинъ сонъ нида,
Ферьядыны динъленгиз!
Ишанынъыз сёзюме,
Меним ич бир сучум ёкъ.
Не япайым, озюмни
Акълламагъа кучюм ёкъ.
Догъдым, осьтим, кимсеге
Бир яманлыкъ япмадым.
Дегиль адам ынджытмакъ,
Къырмыскъа ынджытмадым.
Мени яман корьгенге,
Яхшы козьнен къарадым.
Эр яманда инсанлыкъ,
Незакетлик арадым.
Лякин омюр лезетин,
Энди-энди таткъанда,
Он гулюмнинъ биринджи
Гулю энди ачкъанда,
Бирден балта урдылар
Фиданыма, нейлейим.
Ичимдеки дертлерни,
Ах, кимлерге сёйлейим?
Айырдылар ярымдан,
Багъры яныкъ анамдан,
Озегимден узиюлип,
Тюшкен татлы баламдан.
Энди эджель шербети,
Янашамда акъкъанда,
Шу ахыргъы кунюмде,
Шу ахыргъы дакъкъамда,
Агъаларым, тек бир арз,
Бир истегим бар сизден.
Шуны эда этингиз,
Итеменгиз коксюмден.
Эки дюнья къысмети –
Джанларынъыз акъкъына,
Омрюнъизнинъ зийнети –
Балларынъыз акъкъына,

Къалагъанда лятимни,
Устюмизде кунь барда,
Сонъ эбедий межяным –
Шу сувукъ таш диварда
Къалдырынъыз баламны
Эмизмеге бир ара.
Бир ара да козюме,
Тышны корип турмагъа.
Джаным-козюм ялварам,
Ынджытмангъыз гонъюмни.
Сонъгъылыкъкъа корейим,
Бахты къара огълумны.
Акъ сют берип, къундакъта
Оксюз къалгъан яврума,
Сонъки кере охшайым
Басып, ана-багърыма».
Аслыханнынъ бутюн бу
Фигъаныны эшиткен
Эмирханнен Умерхан
Тесирленип керчектен:
«Ара къалсын, къалмасын,
Алла эмрин туттыкъ биз.
Шейхбабанынъ айткъанын
Бир къалдырмай куттик биз.
Онынъ бу таш мезарда
Къанатлары тез сынар.
Чыдай-чыдай заваллы,
Тек бир-эки кунь чыдар», –
Деп, разылыкъ берелер
Ташчыларгъа озъара,
Эки дане арачыкъ
Къалдырмагъа диварда.
Къалавджылар бойсунып,
Буйругъына оларнынъ,
Ортасында шу джинли,
Шу лянетли диварнынъ
Къалдыралар баласын
Эмизмеге бир ара.
Бир ара да, козюне,
Тышны корип турмагъа...
Ташчыларнынъ башлыгъы,
Эски къыпчакъ дининдже,
Ата-деделеримиз
Адетиндже-урфиндже,
Ич кимсеге сездирмей,
Бакъып алды-артына,
Къоя дивар ичине,
Тири мевта къатына,
Аслы озю кетирген
Ашайт толу торбаны,
Тазе боза сюзюльген
Къошкъулакъ ве фильджанны.

Шу арада анъсыздан,
Кунъ ярыгъын талдалап,
Ийип келе бир булут,
Кочкин къардай ормалап,
Яшын яшнап, кок гурълеп,
Де джошып, де сийреклеп,
Танъда тынгъан сель ягъмур,
Кене къуя челеклеп.
Санки дерсинъ, яс тута,
Бар табиат Аслыгъа,
Бу дешетли укюмге
Козьяш тѣке, тарсыкъа.
Кечке таба таш мезар
Текмиль бите къаланып.
Эр кес къайта коюне,
Усть-башлары ысланып.
Къырда исе, талийни
Илип алып бойнуна,
Аслы къала пайнозю,
Дѣрт таш дивар къойнунда.
Турайым, – десе, туралмай.
Юрейим, – десе, юралмай,
Бундай дешет олюмнинъ
Себебини билалмай,
Козь огюне кетирип,
Огъулчыгъы Бейбарсын,
Билип къыскъа омрюнинъ
Сонъ кунълери къалгъанын:
«Ах, Яраббим, Яраббим,
Не этмишим бар меним?
Эвлядымдан айырып,
Манъа шунча зармединъ?
Омюрдашым, эялым
Акъайымдан айырттынъ,
Багъры яныкъ, чаресиз
Анайымдан айырттынъ.
Барем энди тура-тур,
Бейбарсымны корьгендже,
Яш джанымы къыймай тур,
Темирханым кельгендже...
Темир, къозум, къайдасынъ?
Кель, арсланым, яныма!
Бакъ, душманлар недайын
Къаст эттилер джаныма.
Къуртар аджиз Аслынъны
Бу джебирден, азардан
Чыкъар оны, шу къоркъунч,
Шу къаранлыкъ мезардан!», –
Деп къайгъырып, Аслыхан
Озюн-озю туталмай,
Океленип коп агълай,
Козьяшыны юталмай.

Умютлери къыркъ-парча.
Ола чылгъын ялкындай.
Аюв дагъгъа урулып,
Парчалангъан толкъундай.

* * *

Ягъмур тына, кунъ къона,
Ель эксильте суръатын.
Гедже джая этрафкъа
Къуршун тюсю къанатын.
Сувукъ олюм тынчлыгъы
Эне бирден эр ерге.
Аслы гъарип къоркъудан
Бата сувукъ къан-терге.
Тѣпе сачы тиклене,
Эки козю алара.
Къара къундуз сачлары,
Да дегенде чалара.
Бу дешетке тѣзалмай,
Юречиги сыкъыла.
Шай, отургъан еринде,
Эси кете, йыкъыла.

17

Эвде исе, анасы
Ёлдан алмай козюни,
Ичи-багъры дерт толып,
Беклей тура къызыны.
Аван ягъмур сакинлей,
Уйле ава, къызы ёкъ.
Акъшам ола, олардан
Кене ызым-сезим ёкъ.
Шашкъанындан заваллы,
Къолгъа алып Бейбарсны,
Бара къудаларына
Сорап Темирханларны.
Эмир олип уйкъудан
Къалгъан эмиш серилип,
Къартны корип эшикке,
Туркан чыкъа керилип:
«Сиз, къудапчем, къайтынъыз,
Ич раатсыз олманъыз.
Оларгъа, деп бош ерде,
Уйкъунъыздан къалманъыз.
Олар анда экеви,
Бекчиликке къалгъанлар.
Шерм-аягъа тюкюрюп,
Къыйыр-чыйыр олгъанлар.
Къызчыгъынъыз юзюнинъ
Пердесини ташлагъан,

Халкъ огюнде кимнендир
Къанджыкъланып башлагъан.
Къыскъаякълы башыман,
Не айып да, не айып!
Буны сизге айтаман,
Юрегимден мугъайып», –
Деп шарт къапай къапысын,
Къуданасы огюнде.
Къарт: «Ифтира!», – дегендже,
Кирип кете эвине.
«Джанъгъызгъа джала коп болыр,
Къорукъчысы ёкъ болыр.
Къайда барса, байгъушнынъ
Эшиткени «ох!» болыр». Ана мискин, не япсын?
Яна, куде, окюне,
Башын алып ашагъы,
Къайтып келе эвине.
Эмчек истеп агълагъан
Торунчыгъын зар-зорнен,
Тынчландыра куль-комеч
Чайнап берип агъзынен.
Озю исе, къан агълай
Бу дюньянынъ къахрине.
«Ич раатлыкъ коръмейджек
Экеним, – деп, – омрюмде».
Кунъбатыда ёргъун ай
Къыргъа янбашламаздан,
Кунъдогъушта янгъындай,
Къызарып танъ атмаздан.
Сарып ала яваштан
Торунчыгъын къолуна,
Тюше ана пайнозю
Къартал къая ёлуна.
Чамур демей, сув демей,
Бата-чома къакъларгъа,
Кете гъарип индемей,
Къызы кеткен якъларгъа.
Кунеш догъып къалгъанда,
Ете къая башына.
Олип-талып отура
Къалавнынъ бир ташына.
Къулакъ сала, динълене,
Эшитмей ич сес-седа.
Бичаренинъ къоркъудан
Ичи-багъры толса да,
«Даа эрте. Бир ерде
Юкълайдырлар уятсызлар.
Гедже бекчи чыкъкъан сонъ,
Къушлыкъкъадже ятсынлар», –
Деп заваллы, озь гонълюн
Озю алып тургъанда,

Бала исе уянып,
Шынъшыяткъан арада:
«Юкъла, огълум, ось, огълум,
Уянаджакъ кунюнь бар.
Буюген сонъ, душмандан
Алынаджакъ кининъ бар», –
Деген мунълу «Айнени»
Келе бирден теренден.
Озю кулип, севинип,
Ана къалкъа еринден.
«Айланайым, къоркъмайып,
Джарда яткъан къызымдан!
Огъл корип, къуванып,
«Ненни» айткъан къызымдан!
Огълчыгъым, кель тез-тез,
Анайчыкъкъа барайыкъ.
«Ничюн ташлап кеттинъ?», – деп,
Къулачыгъын бурайыкъ.
Кель, анасы, кель, кель, кель!
Бейбарсчыкъкъа мемий бер!
Кель бабасы, кель, кель, кель!
Бейбарсчыкъкъа джиджий бер!», –
Деп, айланып чыкъса да,
Ана исар чевресин,
Расткетирип оламай,
Не къызы, не киевин...
Бильмей, гъарип, оларны,
Къызы коръмегенини.
Анасынынъ кельгенин,
Аслы бильмегенини.
Бильмей, гъарип, къызынынъ
Бахты чокътан къайткъанын.
«Айнени»ни Аслыхан,
Озю ичюн айткъанын...
Пек ёрулып торунын
Бир кенаргъа яткъызып,
Эльчигине бир кесек
Тава локъум туттурып,
Ачувланып: «Аслыхан,
Къайдасыз шу, къызчыгъым?», –
Деп айтмагъа етишмей:
«Анайчыгъым, джанчыгъым!», –
Деген чылгъын, богъукъ сес
Эшитип озь къатында:
«Вай, къайдасыз, балам?», – деп,
Чевирильсе артына,
Тюше бирден козюне,
Диварда бир арада,
Аслы ортъкен гульгюли,
Акъ сачакълы марама.
Къоркъып тез-тез тикильсе,
Ичерсине диварнынъ,

Коре оюкъ ичинде
Озь севимли эвлядын.
Къара къундуз сачлары
Къардай аппакъ агъаргъан.
Къан тамлагъан гуль юзю,
Зафран киби сараргъан.
Заваллы: «Вай, балам!», – деп
Кийик-кийик багъырып,
Ийип кельген козь яшын
Юрегине акъызып,
Энди-энди барып бу
Фаджианынъ аслына,
Тике эки козюни
Эвлятчыгъы – Аслыгъа.
Бар кучюнен диварны
Эшмек ичюн уруна.
Бешер пудлукъ ташларны
Сылджытмагъа ыдрына.
Шай ыдрына эмишлер,
Мабюслер тар зинданда,
Демир пармакъ артында,
Эфкъярлангъан анъларда.

18

Аслы корип анасын:
«Анайчыгъым, ольдим де,
Яш башымнен, тирилей
Мезарыма кирдим де...
Не этмишим бар меним?
Бакъ алыма, анайым!
Тарлыкъ этти кенъ дюнья
Эвлядынъа, анайым!..», –
Деп озюнинъ не азап,
Не хорлукълар чеккенин,
Темирханнынъ делирип,
Башын алып кеткенин,
Шейхнынъ исе, «джады!», – деп,
Джекириклеп тургъанын,
Чолпанларнынъ бу иште
Пармакълары олгъанын.
Бирер-бирер анълата,
Агълай-агълай заваллы.
Эр сёзюнен даа пек
Шашмалатып ананы.
«Бугунь энди сайылы
Саатларым къалгъанда.
Ачкозь эджель панджасын
Богъазыма салгъанда
Пек истеймен, анайым,
Бebийимни корьмеге.
Юзьлеримни онынъ пак

Тенчигине сюрмеге.
Берип ана разылыкъ –
Ризалыгъы яврума,
Сонъки кере басмагъа
Сувуюткъан багърыма.
Эки дюнья акъкъычюн,
Бир шей этип баламны,
Тез-тез алдырт, анайым!», –
Деп ялвара заваллы.
Ана гъарип оръсенлеп,
Сёзлерине къызынынъ,
Алып келип яткъызгъан
Ерчигинден торунун:
«Бейбарсымны мен кимге
Ташлар эдим, къызчыгъым?
Бebийимни озюмнен
Алып кельдим, къызчыгъым!», –
Деп баланы узата
Аслыхангъа тешиктен.
Санки дерсинъ, къабирге
Авуштыра бешиктен.
Эр ананы озюне
Таби эткен «падиша»,
Чочайтырып агъызын,
Анасына япыша.
«Къайда къалдынъ?» – дегендай,
Агъламсырап, юткъунып,
Кокрегини сувура,
Уртун сютке толдурып.
Бильмей сабий, не киби
Фаджиа юзь бергенин.
Анасыны, шу бугунь
Сонъки сефер корьгенин...
Тоюргъан сонъ къарнынъ,
Эркелене, эглене.
Анасына козь тикип,
Озь тилинде сёйлене.
Аслы гъарип, яныкътан
Озюн-озю туталмай,
Океленип эп агълай,
Козьяшыны юталмай.
Охшай, опе огълунынъ
Къара комюр козьлерин.
Татийлерин, чомпурын,
Чапийлерин, юзьлерин...
Ана исе, не япсын?
Зорнен тутып озюни,
О – бу айтып, гонълюни
Алмакъ истей къызынынъ:
«Аслы, къызым, сабыр эт,
Ал озюнъни элинъе.
«Сабыр тюбю – сары алтын»,

Бахтынъ кулер кене де.
Ялвар-ялкъар Аллагъа.
Акъ керемдир, эшитир.
Озинъ сезмей къалырсынъ,
Имдадынъа етишир.
Ах, Я Раббим – Я Раббим,
Не дейджегим бильмейим,
Бундай мушкюль ишинънинъ
Манасына эрмейим.
Ёкъмы, Раббим, бир инсан,
Эвлядымны къуртарсын!
Ёкъмы, бир джан, Аслымны
Бу зиндандан чыкъарсын!
Темир, балам, къайдасынъ?
Кель, къуртар озъ Аслынъны!
Багъры янып куль олгъан
Эки козю яшлынъны!..
Сен яраттынъ, иляим,
Энди Озюнъ ярлыгъа!
Акъшам Туркан къапысын,
Шарт урмады, къырлыгъа.
Ах, о кяхпе келинлер,
Озлеринден булсынлар!
Явур къызы, явурлар,
Даим къысыр къалсынлар!
Бу белялар джемиси,
Тек оларнынъ тепмеси.
Кунъджюликнинъ белясы,
Зеэр юрек этнеси...
Сагъ янындан отъкенлер,
Сол янындан отъмесин!
Сени «джады» дегенлер,
Мурадына етмесин!», –
Деп бичаре окюнип,
Агълай, сызлай, къаргъана,
Къызчыгъынынъ огъурсыз
Такъдирине зарлана.
Аслы динълеп отурып,
Анасынынъ такъмагъын,
Марамасын уджунен
Силип козюн яшларын:
– Анайчыгъым, джанчыгъым,
Тут озюнъни, агълама.
Нафле ерде окюнип,
Ич кимсени къаргъама.
Дюнъя деген джефа экен,
Яхшыларгъа джурюм ёкъ.
Дюнъя деген сефа экен,
Яманларгъа олюм ёкъ.
Ойлан да бакъ, анайым,
Сени сёгер, сыкъарлар,
Сен агъызынънен къуш тутсанъ,

Олар акълы чыкъарлар.
Ойлелерге ашшалыкъ –
Керем исе, анайым,
Барсын, олар яшасын,
Меним исе, анайым,
Козьяшдай пак къальбимнен,
Омюрдашым Темирим
Иле бирге кечирген
Шу эки йыл омюрим,
Ойлелернинъ элли йыл
Омюринден эвлядыр.
Бу саф севгим, мен ичюн
Эм такъдир, эм мевлядыр.
Джаным, анай, эгилип,
Бакъса къочанайыма,
Кейфленип, бакъ недайын
Юкълап къалды алдымда,
Ах, озюмнинъ чиппийим,
Томалачым, томпачым!
Дар дюнъяда бирден-бир
Бахтым меним, къуванчым!», –
Деп юректен джылмайып,
Тёбен алып башыны,
Къулагъына къыстырып,
Сюттай безз сачыны.
Ёргъунлыкътан, асабдан
Таш диваргъа ясланып,
Юкълап къала, озюнинъ
Шеньлигине ошланып...
Вакъты иле, Неронлар
Борджиалар кунюнде,
Ич бир сучсуз, гунасыз,
Гизли судлар огюнде,
Омюрлик, сирс зиндангъа
Макюм олгъан колелер,
Камералар ичинде,
Шай шеньлене экенлер...
Бала юкълай, ким биле,
Нелер корип тюшонде.
Къайда бойле къайгъысыз
Уйкъу эсли кишиге?..
Аслы юкълай. Юкълаймы?
Ёкъса, сонъки кунюнде,
Укм кесими олюмге,
Озь виджданы огюнде.
Севгисининъ олюмден
Кучълюлигин корьсетип.
Къыскъа инсан омрюнинъ
Ичлигини ис этип...
Ана исе, даа пек
Теляшланып, орьсенлеп,
Бу мисльсиз, дешетли

Фаджиадан серсемлеп,
Юрегини кьаплагъан
Аджджыларгъа тѣзалмай,
Бакъып тура арадан,
Къызчыгъына, козь алмай,
Эеджандан, кьоркьудан
Толып таша кокреги.
Айгиди, сен мукъаддес,
Чылгъын ана юреги!..

19

Ана, бала экиси
Бир-бирине кьавушып,
Олю киби юкьлайлар,
Тар кьабирде тапышып.
Бир маальде кунь къызып,
Уйле коптен авгъанда,
Бала ачып козьлерин,
Агълайым деп тургъанда,
Бирден яман абдырап,
Аслыхан да уяна.
Огьулчыгъын янында
Корип, ичтен кьувана.
Шай кьуванша тургъанлар,
Бу яланджы дюньяда,
Къозулы кьой, токьлулар,
Айдалгъанда бойнагъа...
Баса кене багърына,
Аслы, масюм баласын...
Бу левханы тасвирге,
Сѣзни кьайдан аласынъ?..
– «Джаным, къызым, шай этип,
Озь-озюнъни кьыйнама.
Бир шейлер кьап, боза ич,
Сагълыгъынънен ойнама.
Мен барырым шимдичик,
Кой халкъына айтмагъа.
Джыйып кьомшу-къыйметни,
Тез-тез мында кьайтмагъа.
Бельки, шейхнынъ укмюнден
Кьоркьмагъанлар тапылыр.
Бир экиси, бу савап
Ишке, бельки кьатылыр.
Учъ-дѣрт акъай бельсенип,
Къызым, ишке тюшселер,
Да дегенде, лескернен,
Таш диварны эшерлер.
Гуна, вебал деселер,
Гуналары бойнума.
Тап болмаса, мен озюм
Эшерим шу алымда...

Сабыр этсенъ, аль олур
Эр мушкюлинъ, мурадынъ.
Темирхан да етишип
Келир бугунъ, эвлядым», –
Деп озю де ишанмай
Айткъанына озюнинъ,
Ана гъарип озюндже
Гонълюн ала къызынынъ...
Бу дюньяда джаныны
Беряйткъан балангъа,
Олеяткъан достунгъа,
Я да тувгъан бабангъа:
«Машшаллангъ бар бугунъ», – деп,
Ялан айтып юзюне,
Гонълюн алмакъ шарт экен,
Бакъып турып козюне...
Аслы берип Бейбарсын,
Битасынынъ кьолуна.
Бакъып тоймай, джылмайып,
Анасына, огьлуна:
– «Айткъанларынъ пек догъру,
Анайчыгъым, анълайман.
Шунынъ ичюн, нейлейим,
Умютимни джоймайман.
Сизлер энди кьайтынъыз,
Ёрулдынъыз пек яман.
Озюнъизни сакълангъыз
Беялардан, кьазадан.
Тири оксюз балама,
Пек ихтият ол, анам.
Озюнге де пек мукъайт,
Пек мукъайт, сакът бол, анам.
Олюм-кетим дюньясы,
Баштан ашты гъам-дердим...
Бугунъ барсынъ, ярын ёкъ,
Эндиги мен не дердим?
Омюр бердинъ, кьут бердинъ,
Анайчыгъым, элял эт!
Кокрегинъден сют бердинъ,
Эмген сютюм элял эт!
Бер огьлумны бир даа,
Сонгъылыкькъа охшайым.
Озь элимнен кьундакълап,
Анай, сангъа ташлайым...».
Ана байгъуш къызындан
Алалмайып козюни,
Торунчыгъын узатып,
Зорнен тутып озюни:
– «Омюр бердим, кьут бердим,
Элял олсун, къызчыгъым!
Кокрегимден сют бердим,
Элял олсун, къызчыгъым!», –

Деп кызына эяллыкъ
Меджбур ола бермеге.
Джандан татлы баласын
Сонъ кунюни корьмеге.
Аслы исе, огьлуны
Опип, охшап, ардакълап,
Акъ сют берип, тойдурып,
Озь элинен къундакълап,
Агълай-агълай, къайтара
Битасына баласын.
Сыкъып, опип, узангъан
Эллерини анасын...
Ана кете шашмалап,
Янгъан откъа къабынып.
Аякъ баскъан ерини,
Козю корьмей абынып,
Чагъырмагъа кой халкъын,
Къартал къая башына.
Медет истеп къальбининъ
Парчачыгъы – Аслыгъа.
Ах, къартана, къартана,
Не де сафдиль экенсиз!
О фанатик асырда,
Кимден медет истейсиз?..

* * *

Ах, кунъ къонмагъайды да,
Умютлер солмагъайды.
Ах, гедженинъ зульмети
Ярыкъны богъмагъайды...
Гъарип ана баланен
Агълай-агълай къайткъан сонъ,
Ёргъун кунеш уфукъкъа
Олип-талып баткъан сонъ,
Къырлар-дагълар къап-къара
Фереджеге бурюне.
Бар кяинат Аслыгъа
Даа титис корюне.
Къоркъусындан козь юмып,
Тура къатып келидай.
Сезе озюн табутта
Козюн ачкъан олюдай.
Къаш къарарды дегенде,
Бу къоркъунынъ устюне,
Пейда ола бир пугъу
Таш диварнынъ устюнде.
Агълай, куле, миявлай,
Къанат къакъа, курсюне.
Даа яман дерт къатып,
Аслыханнынъ дердине.
Этрафында исе, рызкъ

Къыдырыкълап озюне,
Парылдатып козьлерин,
Ач шакъаллар кезине.
Бу дешетлер аз киби,
Ай ярыгъын талдалап,
Келе къара булутлар,
Адждерхадай ормалап.
Яшын яшнаи, кок гурьлей,
Шатыр-шатыр опкъандай.
Саба тынгъан сель ягъмур
Къуя афат туфандай.
Аслы артыкъ бус-бутюн
Кучь-такъаттан кесилип,
Бата сувукъ къан-терге,
Не ергедир эшилип...
Сонъ кучюнен: «Анайым,
Анайчыгъым, эльвида!
Альп-арсланым, мерданем!
Темирханым, эльвида!
Озегимден узюлип
Тюшкен огълум, эльвида!
Аз охшап, чокъ хорлангъан
Къыскъа омрюм, эльвида!
Балачыгъым! Балам!», – деп
Эки козю яш толып,
Юткъунмагъа етишмей,
Къатып къала таш олып.

ЭПИЛОГ

Дагъ артында дагълар бар,
Йыл артында йыллар бар.
Дюнъяда биз бильмеген
Нидже-нидже аллар бар.
Ёлум тюшип, отькен йыл,
Явуз дере ягъында,
Гонълюм джошты чыкъмагъа
Къадим Алмас дагъына.
Пек арзылап кезмеге,
Бу сиирли диярны
Озь козюмнен корьмеге,
Мешур Козьяш диварны,
Кийик, сангърав къырларгъа
Яткъызылгъан таш ёлдан,
Чыкътыкъ ёлгъа «Волга»да,
Аякъдашым Назымман.
Вызнен отип Кок къая,
Асма копрю янындан,
Етип кельдик къушлукъта
Алмас дагъы янына.
Алмас! Алмас! Эр ягъы
Тюпсюз дере, тик джарлар,

Учурымлар, къобалар,
Харабелер, мезарлар...
Эр ташында бир дестан,
Эр коюнде фаджиа.
Ер юзюнде бармекен
Бойле бир ер, аджеба?
Бинъ яшарлыкъ эменлер,
Къарагъачлар, джидалар
Бирер тильсиз шаатдай,
Инсиз-тинсиз туралар.
Эр адымда чокъракълар,
Озенчиклер шырылдай.
Сарп къаялар тюбюнде
Шелялелер шарылдай.
Машинаны быракъып,
Джаяв юрип баягъы,
Олип-талып, ахыры,
Коръдик Къартал къаяны.
Такъан-тукъан экимиз,
Джаргъа таба тырмаштыкъ.
Чырмавыкъкъа, тикенге
Сармашыкъдай чармаштыкъ.
Чокъкъа бармай, огюнде
Пейда олды бир дивар.
Юрегимни къан эткен
«Козьяш дивар» – таш дивар.
Ельнинъ, куннинъ кучюнен
Коп ерлери омрагъан.
Чевре-четин къыджыткъан,
Делимидан орагъан.
Ёшилъ ёсун къаплагъан
Бу ташларнынъ арасын.
Санки дерсинъ, асырлар
Очюктирген ярасын.
Эеджандан козюмни
Тикип къалдым диваргъа,
Джошып-ташып ясландым
Аслы яткъан мезаргъа.
Элесленип къарасам,
Таш къабрининъ огюне,
Къалавджылар къалдыргъан
Арачыкълар корюне.
Кимдир, бу чифт араны,
«Унутманъыз дуадан», –
Деп чакъылнен къапатып,
Акъ балчыкънен сувагъан.
Шимди де, чам сакъыздай,
Тура-тура джыйылып,
Бир арадан сют тамлай,
Яваш-яваш ийилип.
Дигеринден буллюрдай,
Сызып тура козьяшы -

Аналарнынъ эбедий
Къурумагъан козьяшы.
Шунынъчюн бу исаргъа -
«Козьяш дивар» дегенлер.
Нидже асыр тиллерде
Дестан этип кельгенлер...

* * *

Окъуйджым, иште бу
«Козьяш дивар» акъкъында,
Эшиткеним, корьгеним,
Тек шу къадар, бахтынъа.
Барып да, чокъ бильгенде,
Вай, сонъ сенинъ алынъа!
Къалыр эдинъ чыкъалмай,
Дестанымнынъ сонъуна...
Эгер корьмек истесенъ,
Диварны озъ козюннен,
Барып кельмек кучъ дегиль,
О ерлерге озюне.
Тек, баргъан сонъ, о ерде
Бу фаджиа акъкъында
Сёз ачылса, диварны
Къоругъан кой къартына:
«Бу тамлагъан сют дегиль,
Киречли сув, бакъ ата!», –
Деп келишир-келишмез
Сатсанъ чешит сафсата,
О къартчыкънынъ индинде,
Сенден яман тапылмаз.
Элеминден, къахринден,
Юмгъан агъзы ачылмаз...
Тийме къарткъа, аджайип
Тарихынъны яшатсын!
Къатып къалгъан къальплерни,
Дестанынънен йымшатсын!
Барсын, бу «Козьяш дивар» да,
Парлакъ йыллар огюнде,
Янъы аят къураяткъан
Яш несильге бугунъ де,
Мазлум шаркънынъ инъильтисин,
Факъырларнынъ къуллугъын,
Эски шаркъ къыз-къадынынъ
Чеккен зулум, хорлугъын
Хатырлаткъан эйкель олсун
Суву битмез пунардай.
Пер-Лашезде коммуналар
Къуршунлагъан дивардай.

Поэмамны тюгетип,

Нокъта кьойдым бу ерде.
Элял олсун эмегим,
Окьюйыджым, сизлерге!
Корюшкендже бир даа,
Къал тендюрюст, селямет!
Сен де манъа озь эмек,
Озь акъкъынъны элял эт!

1958-1959 сс.